FÖRHANDLINGAR Nationalekonomiska Föreningen 1992-09-15

Sammanfattade och redigerade av civilekonom TORBJÖRN IWARSON och fil dr LENA SCHRODER.

Ordförande: professor **Eskil Wadensjö**.
Inledare: Verkställande direktör **Tormod Hermansen**, bankdirektör **Sören Andersson**, vice riksbankschef **Claes Norgren** och ekonomie doktor **Ragnar Lindgren**.
Övriga debattdeltagare: **Lennart Låftman** och **Sigfrid Leijonhufvud**.

Bankkrisen

Eskil Wadensjö:

Bankkrisen har behandlats många gånger sedan Nationalekonomiska Föreningen bildades 1877. Första gången bankfrågor behandlades var 1885, då förslag till reform av vårt bankväsende diskuterades i Nationalekonomiska Föreningen den 26 mars. Diskussionen blev så livlig att man fortsatte vid ett andra möte den 30 april. För första gången hade man dubbla möten om samma ämne och det har hänt endast två gånger i föreningens historia. Samma år hölls också ett föredrag om bankfrågan och därmed sammanhängande frågor av bankdirektör Wallenberg.

Under föreningens första decennier fanns det många möten just om bankfrågor – sammanlagt 15 möten. Sedan var det lugnare från 1920-talets början och framåt – kanske för att det har varit en stillsam sektor. Nu är det kanske dags igen att ha mera täta möten om banksektorn.

Idag ska vi börja med att se på ett land vars banksektor gick in i krisen tidigare än Sverige, nämligen Norge. Vi är glada att ha direktör Tormod Hermansen har att tala om bankkrisen. Tormod Hermansen har varit finansråd i det norska finansdepartementet och är nu styrelseordforande i den Norske Statlige banksikringsfond och direktör för det norska televerket. Ordet går till Tormod Hermansen.

Tormod Hermansen:

Det er ikke vanskelig å finne likhetstrekk mellom bankkrisene i Norge och Sverige. I begge land danner dereguleringen på midten av 1980-tallet en viktig del av det bakenforliggende kompleks av årsaksforhold. Og selv om bankkrisen i Sverige utviklet seg med et tidsetterslep på ett til to år i forhold til krisen i Norge, er det mange likhetstrekk også ved krisens utviklingsforlöp. Når det tok noe lenger tid för krisen manifesterte sig i Sverige, kan det ha sin årsak i at svenske banker – jeg tenker her i särlig grad på forretningsbankene – i utgangspunktet hadde en balansestruktur som ga dem en bedre soliditet enn de norske, og at også inntektssammensetningen bland annat som följe av dette, var mer robust med tanke på virkningene av den skjerpede konkurransen som jo var dereguleringens siktemål.

Bankkrisens karakteristiske trekk (se *Figur 1–3*); sterk öking i tap på utlån og i misligholdte og nullstilte lån, og reduksjon i nettorente og marginer på andre inntektskomponenter – med underskudd

Figur1 **Forretningsbankenes ordinære driftsresultat før og etter tap.***

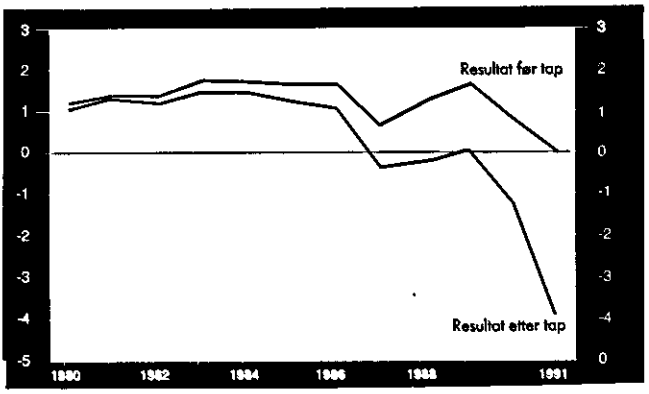

* Prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital. Tallene for 1991 er foreløpige.

Kalla: Kredittilsynet og Norges Bank.

Figur 2 **Sparebankenes ordinære driftsresultat før og etter tap.***

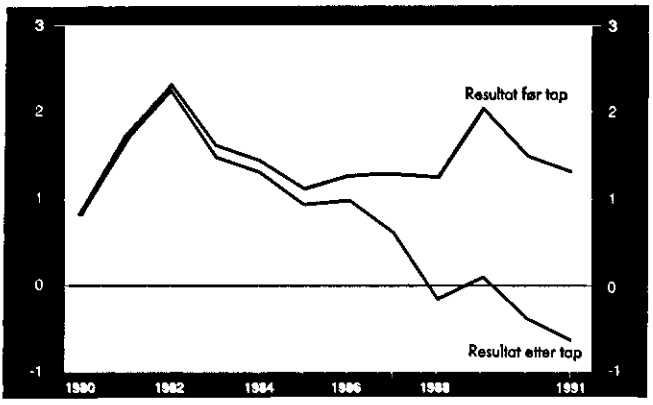

* Prosent av gjennomsnittlig forvaltningskapital. Tallene for 1991 er foreløpige.

Kàlla: Kredittilsynet og Norges Bank.

Figur 3 **Forretnings- og sparebankenes beholdning av nullstilte lån.***

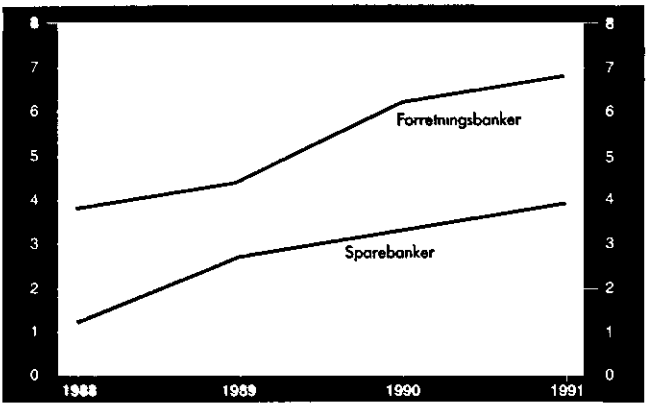

* I prosent av utlån. Nullstilte lån er utlån til publikum der inntektsføringen av renter er stoppet, fratrukket beregnede tap på slike lån.

Kàlla: Norges Bank.

og svekket soliditet som konsekvens, er de samme i begge land. Myndighetenes tilnärming til hvordan krisen skulle mötes, skiller seg imidlertid klart fra hverandre, selv om siktemålet for myndighetenes tiltak i hovedsak faller sammen. Nemlig å opprettholde finansiell stabilitet og et fungerende banksystem med nasjonal og internasjonal tillit.

I og med at vi finner både likhetstrekk og forskjeller i underliggende strukturelle og institusjonelle forhold, i krisens utviklingsforlöp, og myndighetenes tilnärming og tiltak, burde vi i begge land kunne trekke lärdom og nytte av erfaringsutveksling og sammenliknende studier. Slike studier er sikkert allerede i gang og vi bör kunne se fram til resultatene av disse med forventning. I mellomtida får vi dröfte problemstillinger knyttet til årsaksforhold og lösningsformer på et mer foreläpig grunnlag.

Siktemålet med mitt innlegg er å tegne opp hovedmönstret i den norske bankkrisen med särlig vekt på bakenforliggende årsaksforhold, myndighetenes tilnärmingsmåte og krisehåndteringens mer praktiske sider. Min vektlegging skyldes ikke bare at det i hovedsak er fra den praktiske krisehåndtering jeg har mine erfaringer. Like viktig er det å få fram at bankkrisen stillte de politiske og administrative myndigheter overfor praktiske utfordringer som, for i hvert fall vår generasjon, var nye. Og fordi krisen var preget av sterk dynamikk og aksellererende tempo – med mulighet for de mest dramatiske konsekvenser – krevde den at politiske og administrative myndigheter kunne forene evne til å foreta prinsipielle overveielser med handlekraft, og derigjennom etablere tiltak som kunne ha den nödvendige tyngde og umiddelbare praktiske effekt. Til slutt i mitt inlegg skal jeg forsöke å oppsummere noen lärdommer som erfaringene med bankkrisens framvekst og krisehåndteringen har gitt oss.

Bakgrunn og årsaksforhold

I en viss periode i utviklingen av den norske bankkrisen var det populärt å söke årsaken i dårlig bankhåndverk og sviktende "management". Jeg skal ikke fraskrive disse faktorer deres del i årsaks- og ansvarsforholdet. Men et bestemt utviklingsforlöp i samfunnsökonomien skyldes som regel samspill mellom flere årsaksforhold. Dette gjelder også for bankkrisen. Förståelse av krisens framvekst og forlöp må sökes i samspillet mellom en rekke faktorer som enkeltvis og i vekselvirkning la grunnlaget for og drev krisens utviklingsorlöp framover. Den makroökonomiske utvikling gjennom 1980-årene står i denne sammenheng sentralt, preget som de var av en langvarig internasjonal höykonjunktur, en forsterkning av höykonjunkturen gjennom den sterke innenlandske kredittekspansjon som fulgte i dereguleringens kjölvann, og deretter en särnorsk innstramming og konjunkturmessig nedtur som savner sidestycke i etterkrigstida.

Bankenes rammebetingelser ble endret på en grunnleggende måte i löpet av 1980-årene. Beskyttet av stramme reguleringer – men samtidigt preget av atferd med sikte på også å gå rundt reguleringene – hadde banknäringen gjennom årtier bygget opp en kapasitet og et kostnadsnivå som ikke var forankret til markedsmessige betingelser. I hele etterkrigstiden hadde penge- og kredittpolitikken blitt tillagt en sentral rolle i den ökonomiske politikken, ikke bare som middel til å styre samlet etterspörsel, men også til å kanalisere kreditt og investeringer ut fra närings- og distriktspolitiske hensyn. Ikke minst ble de fordelingspolitiske mål tillagt höy prioritet, og dette hadde som konsekvens at å holde et lavest mulig rentenivå kom til å bli et selvstendig og politisk overordnet mål. På dette punkt skiller nok Norge seg klart fra de fleste andre land i OECD-området.

Den spesielle lavrentepolitikken, som

ble sikret dels gjennom omfattende reguleringer og dels gjennom utbygging av et nett av statsbanker for utlån til prioriterte formål, hadde som konsekvens at realrenten etter skatt ble svært lav. Den kombinerte effekten av et politisk styrt lant nominellt rentenivå, höy inflasion, full fradragsrett for gjeldsrenter og höye marginalskatter, kom til å trekke realrentenivået og dermed avkastningskravet på investeringer sterkt ned gjennom 1970-årene og utover på 1980-tallet. Med en så lav pris på kapital ble de fleste investeringsprosjekter lönnsomme forutsatt at finansiering ble muliggjort. Dette gjaldt både näringsinvesteringer og husholdningens investeringer i bolig og varige konsumgoder, og Norge holdt et jevnt over höyt – ja mange vil mene et for höyt – investeringsnivå i disse årene, i hvertfall utfra den kapitalavkastning som ble oppnådd.

En viktig effekt av en politikk med sikte på å holde et politisk bestemt rentenivå, og kredittrasjonering gjennom omfattende direkte regulering, var at det ble lönnsomt for bankene og andre kredittinstitusjoner å omgå reguleringene. Det ble etterhvert ökt rom for utvikling av finansinstitusjoner som kunne supplere bankene, som kredittforetak basert på obligasjonsutstedelse. Etter hvert kom også et betydelig antall finansieringsselskap som var basert på kortsiktig innlån fra et gryende pengemarked til etterhvert å overta en betydelig del av bankenes marked for utlån til forbruksformål og näringsliv. Videre ble det utviklet et marked for direkte kredittformidling, basert bl a fordi reguleringene ble på garantier fra bankene. Når jeg nevner disse tingene her er det ikke bare undergravet av sine egne effekter. Men også fordi det i denne perioden ble utviklet holdninger og atferdsmönstre både i finansinstitusjonene, i näringslivet ellers og hos husholdningene, som utvilsomt kom til å slå uheldig ut under den dereguleringsprossen som etterhvert tvang seg fram.

Både husholdninger og bedrifter var blitt vant med at den reelle lånekostnad var svärt lav, og at lönnsomheten ved å låne kunne väre höy bare en fikk lån. Da kredittrasjoneringen ble opphevet var mange låntakere verken tilstrekkelig kostnadsbevisste, eller evnet å vurdere hvor stor gjeldsbyrde de kunne bäre. Bankene var på sin side vant med at rentemarginen sikret en forsvarlig lönnsomhet innenfor den aktivitetsrammen som ble fastlagt gjennom reguleringene. Ökte utlån, også gjennom ulike former for omgåelser av reguleringene, ble lönnsomme og lite risikofylte fordi det var nok av lånekunder som ville låne mer og som var i stand til å betjene höyere lån. Utlånstapene lå derfor på et meget lavt nivå. Videre var bankene sikret gode og ökende inntekter fra provisions- og gebyrsiden som gjorde det lite risikofylt å öke kostnadene. Det kan neppe väre tvil om at den faktiske situasjonen bankene var i som följge av kredittreguleringene, på den ene siden var trygg og risikomessig bekvem. På den annen side hadde den langvarige reguleringsperioden gjort bankene svärt sårbare holdningsmessig, "managementsmessig" og kostnadsmessig med tanke på de krav deregulering og konkurransemarked kom til å sette.

Men også på andre måter var norske banker, og da i särlig grad forretningsbankene, sårbare. For det förste hadde disse sammenliknet med tilsvarende banker i andre land, lavere markedsandeler, som följge både av et sterkt sparebankvesen og av tungt utbygde statsbanker. Dernest hadde de, igjen sammenliknet med tilsvarende banker i andre land, lav egenkapital og svak soliditet bl a også som följge av at ansvarlige lån veide tungt i kapitaldekningen. Endelig hadde de et resultat för tap som var preget av at provisjoner, gybyrer, og "trading"- relaterte inntekter og gevinster (valuta og verdipapirer) utgjorde en relativt sett större del av de samlete inntekter, enn det som var vanlig. Tapsnivået derimot, var av grunner som

jeg ellerede har vært inne på, lavt, og i ettertid er det lett å se at verken egenkapitalen eller resultat för tap, var tilpasset til en situasjon med et vesentlig höyere tapsnivå.

Det hovedbilde som var rimelig tydelig allerede för dereguleringen av kredittmarkedet var at de norske bankene, og forsåvidt også den norske finansnäringen som helhet, manglet tilstrekkelig soliditet og heller ikke var i stand til å skape et resultat som representerte en tilstrekkelig markedsmessig avkastning på egenkapitalen. Bak dette bildet lå det som jeg har vært inne på, både strukturelle problemer, overkapasitet, et kostnadnivå preget av mangelfull effektivitet i driften, og endelig et betydelig omfang av kostnadskrevende aktiviteter, bl a betalingsformidling, med utilstrekkelig inntektsgenerering.

Da rentenormeringen som følge av behovet for en strammere etterspörspolitikk ble opphevt ved årsskiftet 1977–78, var dette det förste steg i retning av et liberalisert kredittmarked i Norge. Den heving av det nominelle rentenivået som dette förte til, ble imidlertid mött med sterk politisk motstand, og det var liten forståelse for at renten skulle funksjonere som et markedsbestemt pris på kreditt. Det som ble stående igjen var en liberalisering av renten på innskudd. De markedsbestemte innskuddsrenter steg markert og økte bankenes innlånskostnader uten at utlånsrentene ble tillatt å öke til et tilsvarende markedsbestemt nivå. I ettertid er det lett å se at dersom det den gang hadde vært politisk grunnlag for å gjennomföre en markedsbestemt utlånsrente, og samtidigt endre skattesystemet i retning av lavere marginalskatter – slik den såkalte Kleppe-skissen til skattereform, oppkalt etter davaerende finansminister Per Kleppe, la opp til – ville det skjedd en öking både i det nominelle rentenivå og i realrenten etter skatt, som kunne ha dempet kredittetterspörselen sterkt og muliggjort at en hadde kommet i hvert fall noe närmere balanse i kredittmarkedet, för liberaliseringen. Dessverre var det ikke den gang politisk mulig å få tilslutning til tiltak langs disse linjene, selv om det var utbredt enighet, i hvert fall blant fagfolk, om at disse tiltakene ville väre både nödvendige og riktige.

De siste forsök på å före en reguleringspolitikk på kredittmarkedet ble gjort av regjeringen Willoch i perioden 1981–83, för det hele ble oppgitt og dereguleringen påbegynt i 1984. Karakteristisk for den dereguleringsprosess som deretter ble iverksatt var at lovgivning og regelverk på de ulike områder etterhvert ble endret fra å väre tilpasset de tidligere reguleringsformål; lavest mulig rente, kontrollert kredittekspansjon, kanalisering av kreditt til bestemte formål, til å sette rammer og spilleregler for at markedet skulle kunne funksjonere med en rimelig grad av effektivitet. Viktige sider ved dereguleringen i dens förste fase var at det ble lagt til rette for utvikling av et reelt verdipapirmarked basert på obligasjoner og sertifikater, samtidig som bankenes adgang til å etablere filialer ble liberalisert. Sammen med effekten av dereguleringen ellers, förte dette siste til en sterkt öket konkurranse bankene i mellom med rask utbygging av filialnettene, vekst i antall tilsatte, i kostnader og i utlånene, og med de etterhvert så velkjente utlånstapene som konsekvens.

Som følge blant annet av at utlånsrentene helt fram til slutten av 1985 var bundet gjennom renteerklæringer fra regjeringen, og til tross for at bankene ble pålagt primärreservekrav, fant det sted en meget sterk kredittekspansjon fra 1984 og til 1986, se *Figur 4*. Mye av grunnlaget for den bankkrisen som skulle komme, ble lagt i disse årene. Rentepolitikken ble forst lagt om sent i dereguleringsprosessen – pengemarkedsrenten og dermed også Norges Banks likviditetstilförsel til bankene ble politisk bestemt helt til utgangen av 1986 – og presset i retning av et markedsbestemt renteleie ble motvirket

Figur 4 **Prosentvis vekst i innenlands kreditt siste 12 måneder.**

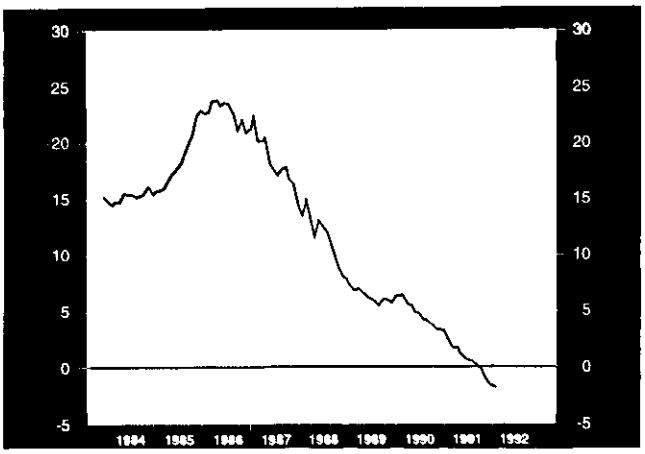

Källa: Norges Bank.

Figur 5 **Bankenes finansiering fra Norges Bank. Beholdningstall. Mdr kroner.**

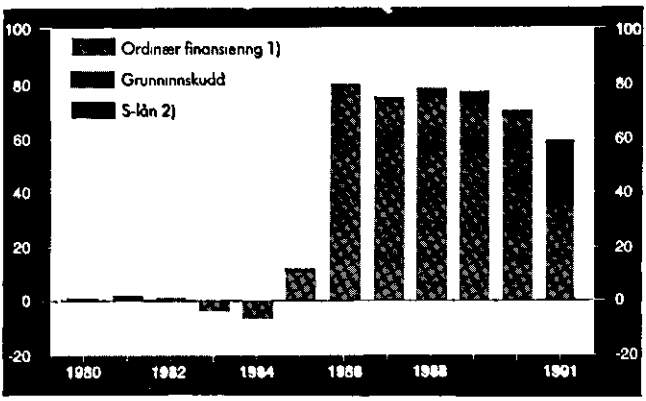

[1] Omfatter D-lån, F-lån, gjenkjøpsavtaler med obligasjoner, tilførsel av kroner gjennom valutaswapper og Norges Banks beholdning av banksertifikater.

[2] Lån till særvilkår.

Källa: Norges Bank.

ved hjelp av sterk öking i Norges Banks "funding" av bankene. Dette förte til en ytterligere forsterkning av den allerede kraftige kredittekspansjon. Fra slutten av 1985 var Norges Bank nödt til å selge valuta for å stötte kronekursen. Den effekt likviditets-tilstrammingen som fulgte av dette skulle hatt på renteleiet fikk imidlertid ikke slå gjennom p g a den politiske binding av pengemarkedsrenten. I stedet ble bankene gjennom 1986 tilfört hele 60 mdr kroner i likviditetslån fra Norges Bank, se *Figur 5*. I störrelsesorden svarer dette til omlag hele utlånsveksten til publikum i samme periode. Presset mot kronen fortsatte helt fram mot slutten av 1986, og avtok först når renten på Norges Banks dagslån til bankene ble hevet til 16 pst. Da hadde bankenes utlån til publikum blitt ökt med nesten 200 mdr siden 1984, hvilket innebärer en fordobling på omlag 3 år.

Figur 6 **Privat konsum. Sesongkorrigert. 1989=100.**

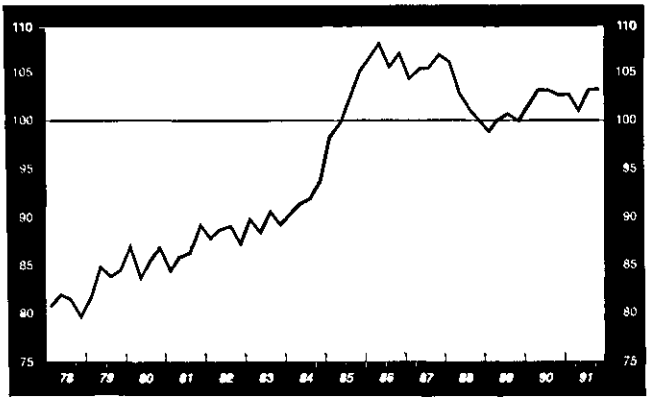

Källa: Statistisk Sentralbyrå og Norges Bank.

Figur 7 **Bruttoinvestering, bedrifter, fastlands-Norge. Sesongkorrigert. 1989=100.**

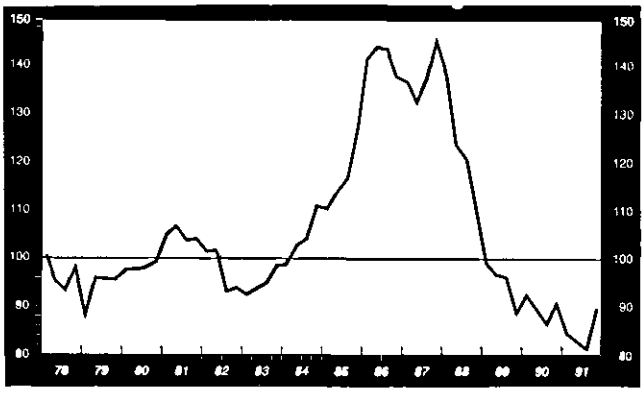

Källa: Statistisk Sentralbyrå og Norges Bank.

Figur 8 **Realpris på bolig og kontorlokaler. 1979-priser, tusen kr/kvm.**

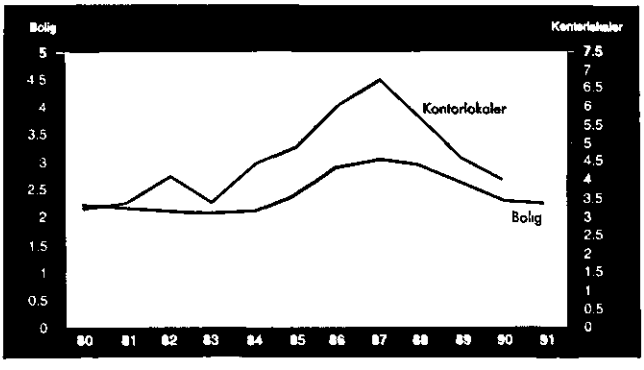

Källa: DnB Samfunnsøkonomi.

Figur 9 **Husholdningens sparing og investering i prosent av disponibel inntekt.**

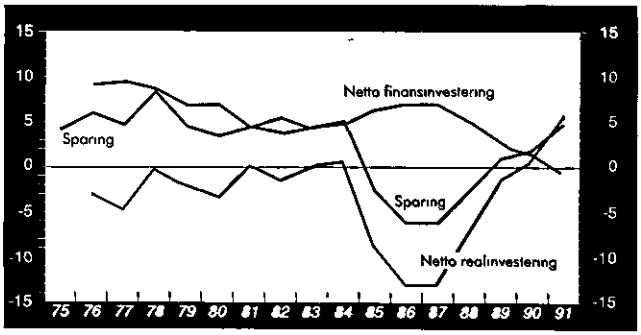

Kalla: Statistisk Sentralbyrå og Norges Bank.

Det er flere grunner til at kredittekspansjonen i perioden 1984–1987 ble så sterk som den faktisk ble. For det første er det klart at bankene som følge av dereguleringen var sterkt motivert til og innstilt på å konkurrere om markedsandeler og kunder. Som følge av dette utviklet bankenes holdninger og atferd seg i retning av at utlån skulle selges aktivt og markedene bearbeides med tanke på videre volumvekst. Bankene fokuserte langt sterkere på volumvekst og markedsandeler enn på lönnsomhet og risiko. Og så lenge de ikke sto overfor begrensninger på "funding"-siden – og kapitaldekning ikke utgjorde noen effektiv begrensning – kunne bankene satse på å stimulere og å dekke den voksende etterspörselen i markedet for både tradisjonelle og nye bankprodukter.

Men kredittekspansjonen kunne ikke blitt holdt i gang uten en sterk vekst i låneetterspörselen. Flere forhold bidro til denne. For det förste var inflasjonen fortsatt höy og realrenten etter skatt lav som följe av höye marginalskatter. Det var internasjonal konjunkturoppgang med sterke forventninger om fortsatt ekspansjon i näringslivet og vekst i husholdningenes realdisponibel inntekt. Oppgangen i realprisen på boliger blant annet, se *Figur 5*, som följe av deregulering av boligmarkedet förte til betydelig vekst i boligformuene, og gav grunnlag for å stille boligkapital som sikkerhet for lån til forbruksformål i et helt annet omfang enn tidligere. Og med lav og i perioder negativ realrente etter skatt ble avkastningskravet til investering så lavt at de fleste prosjekter ble lönnsomme.

Kredittekspansjonen förte til en sterk vekst både i det private konsumet og i realinvesteringene, spesielt i det hjemmekonkurrerende näringslivet, og ble i särlig grad stimulert av betydelig verdistigning på fast eiendom og aksjer, se *Figurer 6–8*. Den särnorske höykonjunktur som ble skapt kom på toppen av en langvarig internasjonal oppgangsperiode. Den ble stimulert av at oljesektoren etterhvert hadde kommet over det sjokk den var blitt utsatt for, og av en finanspolitikk som alt i alt virket ekspansivt. Det er karakteristisk for den särnorske höykonjunktur at den i så utpreget grad var lånefinansiert. Husholdningenes sparerate sank dramatisk gjennom 1984 og ble deretter negativ i de påfölgende år, se *Figur 9*. Sammen med veksten i det private konsumet og i husholdningenes realinvesteringer ble det på denne måten skapt et kraftig gjeldsoverheng, som skulle

komme til å sette sitt preg på bankenes situasjon mot slutten av 80-årene og inn i 90-årene. I ettertid er det lett å se at den økonomiske vekstprosessen som fant sted var utilstrekkelig forankret i underliggende realökonomiske forhold og markedsmessige forutsetninger. Snarere kan den oppfattes som et resultat av at rammebetingelsene på finansmarkedet ble endret, uten at det samtidig ble iverksatt tilstrekkelig korrigerende tiltak verken i rentepolitikken eller i skattepolitikken, eller gjennom en tilstrekkelig stram etterspörselregulering.

Men dereguleringen förte ikke bare til en sterk vekst i bankenes utlån og dermed økt risikoeksponering for utlånstap. Den förte også til en svekkelse av bankenes inntjening för tap, både fordi markedskonkurransen generelt förte til lavere marginer, i särlig grad fordi det skjedde en sterk öking i markedspriset på "funding" på bekostning av ordinäre mer lavtforrentede kundeinnskudd. Dereguleringen innebar i Norge som i andre land, en skjerpet konkurranse om både transaktionsinnskudd og spareinnskudd, og tendensen var at bankenes konkurranseposisjon ble svekket. Det er videre karakteristisk at veksten i utlånsandelen på aktivasiden på balansen, ikke var motivert av ökte kundeinnskudd. Tvertimot ble kundeinnskuddene, bland annet som följe av fall i den private sparing relativt sett redusert. Konsekvensen av dette ble dyrere "funding" og svekket inntjening fra rentenettoen, samtidigt som bankene ble mer avhengig av "linjer" i de store utenlandske bankene og derfor mer sårbare for svekket soliditet og tillitssvikt.

Det er neppe tvil om at det i liberaliserings- og kredittekspansjonsperioden skjedde en god del i bankenes arbeid med utlånstrategier og konkrete kredittsaker som det i ettertid er lett å se ikke holdt mål utfra de krav som må stilles til godt bankhåndverk. Til tross for dette må en nok – i den utstrekning en vil hevde at grunnlaget for bankkrisen ble lagt i disse årene – erkjenne at kombinasjonen av mangelfullt forberedt og halvhjertet gjennomfört deregulering, og en sårdeles mislykket stabiliseringspolitikk spiller en viktigere rolle. Men dette skulle först komme til syne på et noe senere tidspunkt, blant annet som en följe av den sterke omlegging av stabiliseringspolitikken som fant sted i 1986.

Sterk importvekst, kontinuerlig svekkelse av konkurranseevnen for den tradisjonelle eksportindustri og fall i oljeprisene, forte til sterk svekkelse av utenriksökonomien mot slutten av 1985. Overskuddet på driftsbalansen som var 5,3% av BNP i 1985, ble snudd til et underskudd på hele 6,5% i 1980. Kursen måtte legges kraftig om og den nye Arbeiderpartiregjeringen som tok over våren 1980 valgte både å devaluere og å stramme kraftig til både gjennom finanspolitikken – og da särlig overfor privat konsum – og i penge- og kredittpolitikken. Samtidig gikk partene i arbeidslivet med på en tidsbegrenset direkte regulering av lönninger og andre inntekter. Omslaget kom först ut i 1987. Husholdningenes realdisponible inntekter sank fra 1986 til 1987, for deretter å ligge temmelig flatt i resten av tiåret. En spesiell side ved tilstramningen, som skulle få betydning for bankene, var endringer i skattereglene som reduserte verdien av gjeldsrentefradraget relativt sterkt for folk med höyere inntekter og höy marginalskatt.

Fra slutten av 1986 ble det som nevnt som följe av vedvarende devalueringsforventninger nödvendig å ta i bruk renten som hjelpemiddel i forsvaret av valutakursen. Risikopremien for fordringer i norske kroner vedble imidlertid å väre höy i lang tid framover, og dermed ble også rentedifferensen overfor utlandet höy. Når så inflationstakten etter hvert sank, og skatteomleggingen reduserte verdien av rentefradraget for stadig flere og med ökende effekt, fikk vi etterhvert en realrente etter skatt på et helt annet nivå enn hva en tidigere hadde hatt. Kon-

sekvensene av innstramningspolitikken; redusert innelandsk etterspørsel og aktivitet, og stigende arbeidsledighet, og konsekvensen av stigende og høy realrente etter skatt; verdifall på fast eiendom og stigende avkastningskrav til realinvesteringer, er velkjente. I ettertid kan vi nok undres over at verken myndigheter eller banker klarere så hvordan disse konsekvensene ville skape et dramatisk skift i tallet på lånekunder med betjeningsproblemer, og deretter også i utlånstap og nullstilte lån i bankene.

Kriseforlöpet

De förste tegnene på at en krise väre under utvikling kom i löpet av 1987 da bankenes inntjening sank betydelig. For året 1987 viste det seg senere at forretningsbankene som gruppe fikk negativt driftsresultat etter tap. For 1988 fikk både forretnings- og sparebankene sett som grupper negative driftsresultat etter tap, og for begge grupper ble egenkapitalen redusert. Til tross for at utlånstapene ökte gjennom hele denne perioden fikk begge bankgrupper positivt resultat etter tap i 1989. Men dette skulle vise seg ikke å representere noen trend, fordi begge grupper kom ut med nye underskudd etter tap i 1990.

Karakteristisk for kriseforlöpet var at det, med unntak for Den Norske Creditbank, DnC, som allerede i 1987 hadde betydelig resultatsvikt, i förste fase av krisen, dvs årene 1987–90, var mindre og mellomstore banker som mötte problemene. I alt 12 sparebanker og 3 forretningsbanker fikk i denne perioden akutte driftsproblemer fordi utlånstapene nådde et nivå som innebar at egenkapitalen enten var tapt eller så sterkt redusert at bankene ikke var i stand til å sikre sin likviditet. I denne perioden var det likevel få som så for seg det omfang krisen skulle få. Og det var vanlig å se på problembankene som enkelttilfeller hvor soliditetsvikten og utlånstapene i hovedsak kunne tilskrives dårlig bankhåndverk og "mismanagement". Håndteringen av disse enkeltbankene ble i hovedsak overlatt til de to bankgruppers egne sikringsfond som fortsatt hadde tilstrekkelig kapital og likviditet.

Myndighetene fulgte imidlertid krisene nöye. Og det er ingen grunn til å legge skjul på at når det ikke ble reist avgjörende innvendinger mot forslaget om fusjonering av DnC og Bergens Bank, så hadde dette sin bakgrunn i at en antok at Bergens Bank var tilstrekkelig sterk til å ta seg av den på dette tidspunkt sterkt svekkete DnC. En fusjon ble sett på som et langt mindre problem – selv om den var i strid med nylig fastlagte retningslinjer – enn et mulig sammenbrudd i DnC. Når det gjelder DnC kan det ellers kort bemerkes at den situasjon som oppstod i 1987 var karakterisert ved en kombinasjon av svekket rentenetto og ökte utlånstap, som ble forsökt kompensert ved å hente inn större inntekter fra "trading" siden. Som kjent bröt denne strategien sammen i og med det internasjonale börskrakket, og banken ville neppe maktet å reise seg igjen til tidligere styrke ved egen hjelp.

Det var först utover hösten 1990, etter at den tredje störste forretningsbank, Fokus Bank, hadde måttet bli tilfört en egenkapitalgaranti på 1,5 mdr kroner, og bankenes halvårsresultater forelå, at konturen av en mulig systemkrise som följe av sammenbrudd i en eller flere av de store forretnings- og sparebankene, avtegnet seg med tydelighet. Dette förte til at Finansdepartementet gikk igang med å forberede seg på det som ville kunne komme med nye virkemidler og institusjonelle ordninger.

Sommeren 1991 gikk den norske bankkrisen over i sin andre og mer dramatiske fase. Det viste seg da at den nest störste og tredje störste av forretningsbankene; Kredittkassen og Fokus trengte betydelig overföringer for at egenkapitalen skulle väre tilstrekkelig til at tilliten og "fund-

Figur 10 **Utlånstap finansinstitusjoner 1980–91 (prosent av utlån ved årsslutt).**

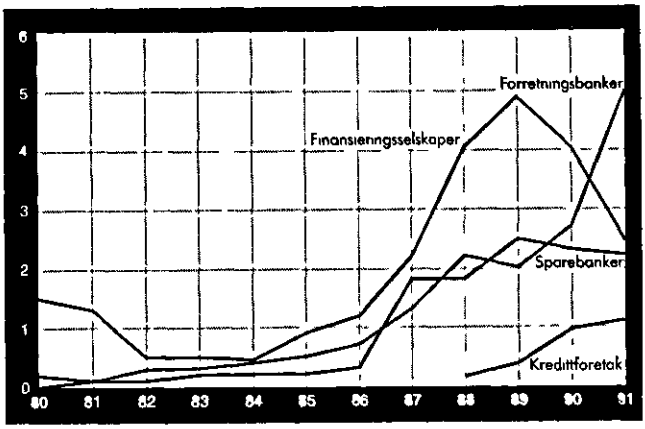

Kàlla: Statistisk Sentralbyrå.

ing"mulighetene kunne opprettholdes. Det samme gjaldt to mellomstore regionale sparebanker i Rogaland og Trøndelag. Og så, i midten av oktober erklärte Kredittkassen at egenkapitalen, til tross for den betydelig forsterkning som allerede var gitt, var tapt. Det 17 oktober la Finansministeren fram sin krisepakke i Stortinget, og deretter viste det seg at ikke bare Kredittkassen, men også Fokus Bank, og Den Norske Bank har behov for ytterligere omfattende kapitalforsterkninger. Alt i alt satte staten gjennom Statens Banksikringsfond inn 11,6 mdr kroner i kriseoperasjoner i perioden 19. august til 20. desember 1991.

Det er neppe tvil om at 1991 vil bli stående som et särlig dramatisk år i norsk banknärings historie. Utlånstap og nedskrivninger på anleggsaktiva nådde et slikt omfang at de i utgangspunktet soliditetsmessig svake norske storbankene, ikke på noen måte kunne kompensere dette med økt inntjening. Tvert imot ble også inntjeningen ytterligere svekket som følge av en dramatisk öking i omfanget av misligholdte og nullstilte lån. Det er neppe tvil om at det bare var statens resolutte inngripen, med en tilstrekkelig tyngde og hurtighet, som forhindret et fullstendig sammenbrudd i vårt bankvesen og i vårt finansielle system. Og når staten kunne agere med den resolutthet som situasjonen krevet, så henger det sammen med at opplegget for krisehåndteringen var godt forberedt.

I löpet av perioden 1987 til 1991 måtte de norske forretnings- og sparebankene regnskapsföre tap, summen av konstaterte og beregnede, på omlag 56 mdr kroner. Legger vi til tapene i finansieringsselskapene og kredittforetakene, närmer det samlete tap på 65 mdr. Dette gir en gjennomsnittlig årlig tapsprosent på 2,8, institusjonene sett under.

Mönsteret i tapsutviklingen, se *Figur 10*, er interessant fordi det reflekterer de ulike institusjonstypenes profil i kredittmarkedet og dynamikken i kriseforlöpet.

Bak den dramatiske ökningen i tallet på lånekunder med gjeldsbetjeningsproblemer, og av utlånstap, ligger det naturligvis tunge makroökonomiske sammenhenger og reelle markedsmekanismer. Omleggingen av stabiliseringspolitikken var nödvendig for å få en bedre balanse mellom inntektskapningen i ökonomien og innenlands etterspörsel. Dermed ble det

Figur 11 **Antall konkurser i Norge 1980–91.**

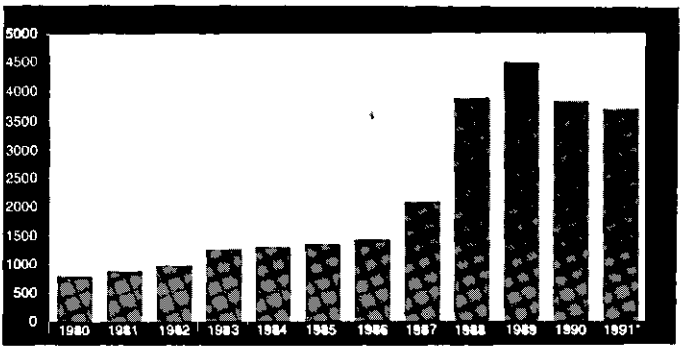

*1991 gjelder fra januar til november.

Källa: Statistisk Sentralbyrå.

avdekket at en stor del av den kapasitet som var bygget opp gjennom lånefinansierte investeringer i eiendommer og i hjemmekonkurrerende näringsliv, representerte direkte feilinvesteringer i den forstand at den etterspörsel som retter seg mot denne kapasiteten i lang tid framover vil väre langt lavere enn den etterspörsel kapasiteten kunne betjene. Konkret kommer feilinvesteringere til uttrykk bl a i konkurser, se *Figur 11* og i tomme lokaler til näringsformål. Verdien på slike eiendommer faller naturligvis sterkt og dermed også verdien på de sikkerheter bankene har for sine lån. For bankene innebärer dette at stadig flere lån misligholdes og må nullstilles, renter må tilbakeföres, og avsetningene til spesifiserte og uspesifiserte tap ökes samtidig som verdien av egne aktiva i form av eiendommer og aksieporteföljer må skrives ned.

I en viss periode av kriseforlöpet ble mye oppmerksomhet, särlig fra bankene selv, viet til spörsmålet om forskriftene for regnskapsföring av tap var for strenge. Men etterhvert har nok de fleste innsett at det reelle problem ikke knytter seg til tapsforskriftenes utforming, men til de underliggende forhold. Tapsforskriftenes funksjon er jo å sikre at bankenes regnskaper viser et mest mulig riktig bilde av en banks faktiske stilling, slik at de aktörer som handler på grunnlag av denne informasjonen kan handle på et riktig grunnlag. Og de reelle tap en bank har lidd blir ikke mindre av å late som tapene ikke er der når regnskapene settes opp. I höyden kan tapsforskriftenes utforming påvirke periodiseringen av tapene. Etter hvert har nok likevel de fleste erkjent at det er bedre å få tapene fram og på bordet så tidlig som mulig når de först må påregnes, enn å skyve dem foran seg.

Krisehåndtering

Det sikkerhetsnett som bland annet på grunnlag av mellomkrigstidas bankkrise var bygget opp for å sikre tillit til og stabilitet i det norske bankvesen funksjonerte i bankkrisens förste fase etter sin hensikt. Sikkerhetsnettet omfatter to hoveddeler; et soliditetsvern og et likviditetsvern.

Soliditetsvernet er basert på krav til egenkapital, som nå faller sammen med de såkalte Basel-regler, og på pliktig medlemskap i de to bankgruppers sikringsfondsordninger. Disse sikringsfondsordninger, som bankene selv har finansiert gjennom medlemspremier, skal etter gjel-

dende regler ha en störrelse på 1,5% av samlet forvaltningskapital i de respektive bankgrupper. Selv om hovedformålet med sikringsfondsordningene er å gi sikkerhet for innskyternes midler ved en eventuell avvikling av banken, har de to sikringsfond anledning til også å stötte utsatte banker med garantier eller direkte kapitalinnskudd som alternativ til å la bankene gå i avvikling. Det hörer også med til bankenes soliditetsvern at de ikke kan slås i konkurs. Derimot kan myndighetene sette en bank under offentlig administrasjon dersom den av soliditets- eller likviditetsmessige grunner ikke kan opprettholde driften.

Likviditetsvernet er i hovedsak Norges Banks oppgave. Som sentralbank skal Norges Bank treffe de tiltak på likviditetssiden som måtte våre nödvendig for å befeste tilliten til bankvesenet og det finansielle systemet. Dersom Norges Bank skal bidra utover en ren likviditetsstötte, for eksempel til å bedre én eller flere bankers inntjening gjennom lån til subsidiert rente, skal saken forelegges ikke bare Finansdepartementet, men også Stortinget. Likviditetsvernet funksjonerte i krisens innledende fase etter forutsetningene, og har forsåvidt gjort dette gjennom hele kriseperioden til nå.

En mulig, men ikke den eneste utgang ved at en bank settes under offentlig administrasjon, er at den bli avviklet. I så fall vil innskyternes midler bli dekket av sikringsfondene i den utstrekning banken ikke selv har tilstrekkelige midler. Andre fordringshavere vil få dekning etter regler som faller sammen med konkurslovgivningens alminnelige regler. Det sier seg selv at kostnadene, i form av direkte tap og samfunnsmessige ringvirkninger ellers, lett vil kunne bli svärt store gjennom avvikling av en bank av noe störrelse. Erfaringene fra den eneste banken som i löpet av denne bankkrisen til nå er blitt satt under offentlig administrasjon og avviklet, Norion Bank, bekrefter dette.

Fordi kostnadene ved offentlig administrasjon og eventuell avvikling både direkte og indirekte ble vurdert som så store, bland annet også fordi det kunne före til sviktende internasjonal tillit til norske banker generelt og finansiell ustabilitet, ble enkeltbanker i krise i den förste fase av bankkrisen sökt håndtert ved at krisebanken enten ble fusjonert inn i en sterkere bank, eller rekapitalisert av vedkommende sikringsfond. Gjennom de i alt 15 enkeltbankene som ble håndtert på denne måte i perioden 1987–90, ble belastningen på de to sikringsfondene så stor at det opprinnelig meget sterke soliditetsvernet ble sterkt svekket.

De to sikringsfond fulgte en noe ulik linje i sine krisehåndteringer. På sparebanksiden hadde en etter hvert som grunnlaget for direkte kapitalinnskudd ble redusert, gått over til å benytte egenkapitalgaranti som hovedvirkemiddel. Grunnlaget for å kunne gi slike garantier – i hvert fall i en viss utstrekning selv om fondets egenkapital var sterkt redusert – lå i den lovbestemte rett fondet hadde til å pålegge bankene betaling av en löpende premie til fondet. På forretningsbanksiden gikk en etter hvert over til å sette kapital inn i bankene i form av såkalt preferensekapital. Slik kapital har bedre prioritet enn ordinär aksjekapital både mot nedskrivning og mht betjening dersom bankenes resultat gir grunnlag for dette. I juni 1991 fordelte Forretningsbankenes sikringsfond det de hadde igjen av kapital til nye preferensekapitalinnskudd i sine medlemsbanker. Fordelingen ble gjort proratarisk med bankenes premiebetalinger. DnB mottok omlag 940 mdr kroner. Kredittkassen omlag 625. Men det skulle snart vise seg at selv belöp av denne störrelse ikke på noen måte var tilstrekkelig.

Som tidigere nevnt var det hösten 1990 Finansdepartementets vurdering at det var nödvendig å forsterke soliditetsvernet. Denne forsterkning ble gjort ved opprettelsen av Statens Banksikringsfond, SBF, som med hjemmel i egen lov

ble opprettet og kom i funksjon i mars 1991. I den opprinnelige lovgivning var det lagt til grunn at SBF skulle forsterke soliditetsvernet gjennom å disponere en bevilgning på tilsammen 5 mdr kroner til rentebærende risikolån til de to bankgruppers sikringsfond. Sikringsfondene skulle så kunne transformere slike innlån fra SBF til kapitalinnskudd i en slik form at de ville kunne godkjennes som kjernekapital i aktuelle banker.

Ved å stötte opp under soliditetsvernet med en slik stöttelånsordning overfor sikringsfondene oppnådde en å kunne basere seg på gjeldende regelverk og på ordninger som var utprövet i forholdet mellom sikringsfondene og disses medlemsbanker. En oppnådde vidre at Statens Banksikringsfond ville kunne få sine midler tilbake i framtida, dersom lån ikke ble avskrevet, gjennom de premieinnbetalinger som fondene fikk fra medlemsbankene. Bland annet av denne grunn ble det fastlagt at sikringsfondene, så lenge de hadde gjeld til SBF, skulle betale ned på denne gjelden med alle sine inntekter utover det som var nödvendig for å opprettholde en driftsmessig likviditet. På denne måten ble hele banknäringen – også de "friske" bankene – medansvarlige i den fortsatte krisehåndtering, og i tilbakebetalingen av den kapital staten i den aktuelle situasjon satte inn. Det ble videre lagt til grunn at SBF ikke skulle stille garantier, og at kapitalinnskuddene i bankene normalt skulle ha form av preferansekapital.

Basert på den bevilgning Stortinget hadde stilt til disposisjon, 5 mdr kroner, ble det i august 1991 gitt to stöttelån til Forreningsbankenes sikringsfond på henholdsvis 1800 millioner kroner og 650 millioner kroner. De to lån ble gitt med sikte på ytterligere forsterkning av egenkapitalen i Kredittkassen og Fokus Bank gjennom preferansekapitaltilskudd. De närmere vilkår for det enkelte stöttelån, herunder de vilkår det aktuelle sikringsfond skulle stille overfor den bank som skulle motta kapitalstötten, ble utformet i en rettslig forpliktende låneavtale mellom SBF og vedkommende sikringsfond. Det dreiet seg her bland annet om krav til omfattende tiltak for å redusere kostnadene, forbedre inntjeningen og bygge ned balansen. Låneavtalene forutsatte også at styret stillet sine plasser til disposisjon, og på denne måten ville også daglig ledelse kunne bli skiftet ut. Alle låneavtaler ble offentliggjort.

Da bankkrisen gikk inn i sin annen fase hösten 1991, og särlig etter at Kredittkassen hadde konstatert at dens egenkapital var tapt i midten av oktober, ble det klart at det var nödvendig å styrke soliditetsvernet ytterligere. Et viktig element i dette var at Finansministeren i en erkläring som ble gitt umiddelbart, gjorde det klart at den norske stat ville treffe alle de tiltak som måtte väre nödvendig for at tilliten til det norske finansielle system skulle opprettholdes og den finansielle stabilitet bevares. Med dette var det gjort klart for alle, nasjonalt og internasjonalt at staten, sammen med Norges Bank, står bak det finansielle system i Norge. Finansministerens erkläring hadde den önskete effekt. Kredittkassen og de övrige norske bankene kunne fortsette sin drift og de forretningsmessige relasjoner til banker i andre land kunne videreföres uten vesentlige avbrudd med grunnlag i den tillit som bankene fortsatt hadde – en tillit som nå var forankret, ikke til bankenes eget kapitalgrunnlag, men til at den norske stat stod bak.

Finansministeren fulgte opp med en omfattende redegjörelse om bankkrisen i Stortinget allerede 17. oktober, hvor en rekke nye tiltak ble varslet. Disse tiltakene ble etter få uker lagt fram for Stortinget og vedtatt. Det dreide seg om tiltak rettet både mot opprettholdelse av en forsvarlig kapitaldekning – särlig i banker med internasjonal virksomhet og "funding" – og tiltak som kunne forbedre bankenes löpende inntjening. De siste tiltakene ble utformet generelt med sikte på

Figur 12 **Skjematisk fremstilling av støtteapparatet overfor banknæringen.**

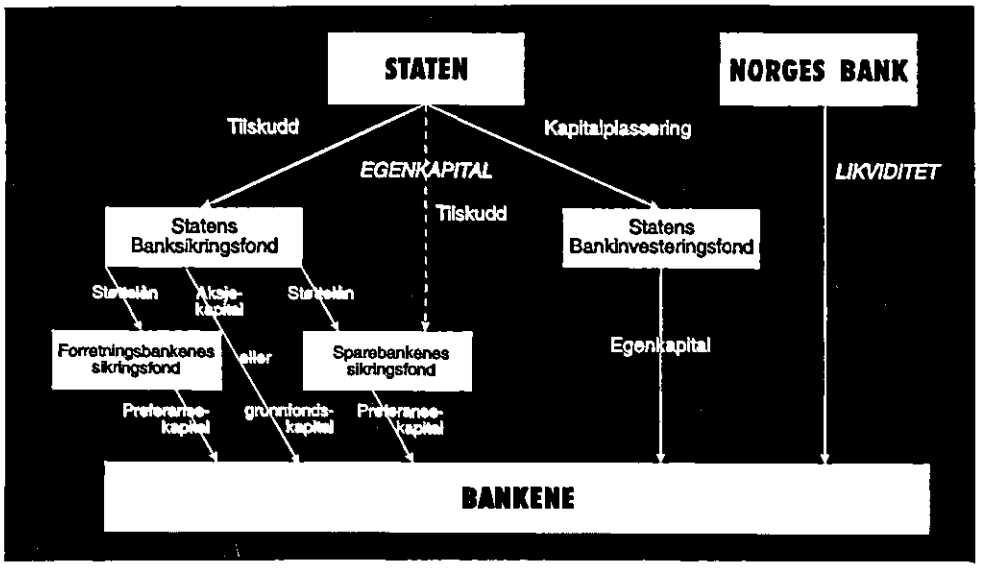

Kalla: Finansdepartementet, Oslo.

å komme også de "friske" bankene tilgode, slik at konkurranseforvridning kunne motvirkes. Viktigst i denne sammenheng var:

- Ny ordning for sterkt subsidierte grunninnskudd fra Norges Bank, med en samlet inntektseffekt på over 1 mdr kroner på årsbasis.
- Reduksjon i likviditetskravet fra 8 millioner til 6 millioner med omlag 100 millioner kroner i samlet årlig inntektseffekt.
- Reduksjon av medlemspremiesatsen til sikringsfondene til 1/4 av full premie, med en samlet inntektseffekt på omlag 700 millioner kroner på årsbasis.

Tiltak med sikte på å forsterke soliditeten omfattet bland annet (se *Figur 12*)

- Ytterligere bevilgning til Statens Banksikringsfond SBF på 6 mdr kroner.
- Utvidelse av SBFs virkemidler slik at SBF også skulle ha mulighet for å skyte aksjekapital, grunnfondskapital og preferansekapital direkte inn i bankene.
- Åpning av mulighet for at SBF skulle kunne yte rentefrie støttelån og at støttelån etter forslag fra SBF skulle kunne ettergis gjennom vedtak i Stortinget.
- En særskilt bevilgning på 1 mdr kroner direkte til Sparbankenes Sikringsfond for å sette fondet i stand til bland annet å nedbetale et likviditetslån det hadde tatt opp i Norges Bank.
- Etablering av Statens Bankinvesteringsfond, SBIF, med en samlet kapital på 4,5 mdr kroner.

Forslaget om et Statens Bankinvesteringsfond viste seg som en kunne vente, å være mer politisk kontroversielt enn de øvrige forslag. Men Stortinget gav sitt samtykke og vedtok å stille de 4,5 mdr kronerne til disposisjon, ikke som en utgiftsbevilgning slik som for SBF, men som

en kapitalplassering. Forslaget om et Statens Bankinvesteringsfond hadde sin bakgrunn i en erkjennelse av at bankenes stilling i det norske kapitalmarkedet var så svekket at også "friske" banker ville ha problemer med å gjennomföre emisjoner av egenkapitalinstrumenter. Investeringsfondets oppgave skulle derfor väre å delta sammen med andre investorer – på et forretningsmessig grunnlag – i emisjoner av egenkapitalinstrumenter i norske banker. For å sikre den nödvendige kontakt mellom Banksikringsfondet og Bankinvesteringsfondet ble det etablert et visst personfellesskap mellom de to styrene.

I denne fasen av krisehåndteringen var det en utbredt engstelse for at det, som följe av krisen, skulle oppstå en uheldig kredittkontraksjon i det private kredittmarked. Denne frykten viste seg nok å väre noe overdrevet. Men den förte til at de tradisjonelle statsbankenes utlånsrammer ble sterkt utvidet, og til at arbeidet med omdanningen av Postsparebanken til en ordinär bank ble instensivert. Sett utfra en kriserammet banknärings ståsted ble nok disse tiltakene sett på med et noe spörrende blikk, men de hadde sikker oppslutning i Stortinget.

Med bakgrunn i at det syntest åpenbart at aksjekapitalen i såvel Kredittkassen som i Fokus Bank var tapt, var det behov for å sikre seg at de formelle vedtak om nedskrivning av aksjekapitalen kunne treffes i samsvar med de lovfestede krav til hvordan slike vedtak skal treffes. De to bankers aksjonärer var nemlig ikke preget ensidig av resignasjon, men også av opprör. I denne situasjonen kunne en ikke påregne at et flertall på generalforsamlingen ville stemme for et forslag om full nedskrivning selv om bankens styre i en rekapitaliseringsavtale med SBF hadde forpliktet seg til å fremme et slikt forslag. På denne bakgrunn ble det fremmet og vedtatt en lovendring som gav Kongen, dvs Regjeringen under närmere betingelser, fullmakt til å treffe et slikt nedskrivningsvedtak, dersom et slikt vedtak ikke var truffet av bankenes generalforsamling. Det nödvendige vedtak om kapitalforhöyelse i forbindelse med at SBF refinansierer en bank gjennom en rettet emisjon, kan også treffes av Kongen.

De lovhjemlene Regjeringen fikk og som ble nyttet ved de senere refinansieringer av Kredittkassen og Fokus Bank, var ikke bare helt nödvendige fra et praktisk håndteringssynspunkt. De var også prinsippielt viktige utfra det synspunkt at de tydeliggjorde at formålet med statens engasjement overfor en krisebank var å sikre driften av banken som sådan, ikke å berge aksjonärene. Det sier seg selv at forståelsen for dette synspunktet ikke var like klar hos alle verken i det politiske miljöet eller blant aksjonärene. Stimulert av vantro, mht hvorvidt bankenes tap faktisk var så store som regnskapene viste, og frykt i enkelte kretser for hva det kunne före til at bankene ble statseide, er det varslet en del rettsaker mot såvel staten som tidligere styrer og ledelse. Selv ser jeg fram til eventuelle rettsaker mot staten med stor ro.

Jeg finner det ikke nödvendig å gå närmere inn på rekapitaliseringen av Kredittkassen og Fokus Bank. Til tross for en viss dramatikk i de innledende og avsluttende faser, ble disse operasjoner gjennomfört på en effektiv måte fullt ut i samsvar med det opplegg for krisehåndtering som ble etablert i löpet av noen få hektiske uker i fjor höst. Derimot er det grunn til kort å beröre rekapitaliseringen av Den Norske Bank, DnB. Det interessante ved denne er at det her ble etablert et samarbeid mellom de to statlige fond, og eierne av vårt störste kredittforetak, Realkreditt. Realkreditt, hvis utlånsportefölje i hovedsak var sikret med pant i fast eiendom, var selv rammet av såvel soliditets- som "funding-"problemer, og det var under enhver omstendighet nödvendig å finne en lösning også på disse problemene.

Den lösning det ble funnet til var at Realkreditt ble fusjonert inn i DnB mot at

Realkreditts eiere, etter en betydelig nedskrivning av verdiene i Realkreditt, fikk oppgjör i DnB aksjer. Samtidig forpliktet Realkreditteierene, som i hovedsak var institusjonelle investorer, seg til å delta i et garantikonsortium, sammen med Statens Bankinvesteringsfond for en emisjon av preferenseaksjekapital. Ved denne operasjonen var det mulig å bringe SBIFs midler inn i rekapitaliseringen til tross for at DnB neppe ville ha fått til et garantikonsortium på et fritt grunnlag. For Realkreditteierne var imidlertid ikke grunnlaget fritt. De måtte påregne betydelige tapsrisiko i Realkreditt, og for disse framsto det som en bedre lösning å komme ut av Realkreditt mot å investere i en ny aksjeklasse i DnB. DnB ble tilfört i alt 5625 millioner kroner, fordelt med 3250 millioner kroner i ren preferensekapital fra SBF, og 2375 millioner kroner i ny preferenseaksjekapital, hvorav SBIF garanterte for 1675 millioner kroner. Dette har fört til at SBIF i dag sitter på omlag 55% av aksjene i DnB. Senere har SBIF deltatt i en operasjon for å sikre kapitaldekningen i Sparebanken Nor, vår störste sparebank, som har en god del likhetstrekk med DnB-Realkredittoperasjonen.

Etter krisen – hva så?

Det er min vurdering, og den deles nok av de fleste at vi lyktes rimelig godt med selve krisehåndteringen utfra den situasjon som utviklet seg og de mål vi satte oss. Tillit og stabilitet ble opprettholdt, og vi har fortsatt et bankvesen som funksjonerer slik det skal overfor markedet. Nå har nok utviklingen i markedet, preget som den er av redusert låneetterspörsel og volumsvikt, innebåret både fordeler og ulemper for bankene. Men det vi i hvertfall kan konstatere er at nedbyggingen av forvaltningskapitalen har kommit mye av seg selv, uten at kredittkontraksjonen så langt, isolert sett, synes å ha hatt skadelige konsekvenser.

Bankkrisen har fört til at staten sitter med ansvaret, ikke bare for bevaring av tillit til og stabilitet i det norske bankvesen og finansielle system. Staten sitter også, i hvert fall på kort sikt, med et direkte eier-, kapitaliserings-, og driftsansvar for den overveiende del av vårt forretningsbankvesen. Og dette er en situasjon som både er paradoksal – situasjonen er uönsket også for den politiske venstreside, – og reiser en rekke grunnleggende og praktiske spörsmål bland annet om hva som videre bör skje. Det ville före for langt å gå inn på alle disse spörsmålene her. Dessuten har verken vi i SBFs styre eller de politiske myndigheter kommet så langt i våre egne overveielser at det er så mye å si. Men noe er det. Et förste, heller defensivt tiltak fra myndighetenes side er at de har besluttet, primärt med sikte på om mulig å redusere behovet for ytterligere kapitaltilförsel, å lette oppfyllingen av bankenes egenkapitalkrav. Dette gjöres ved å tillate at generelle tapsavsetninger kan regnes som kjernekapital og uspesifiserte tapsavsetninger like med generelle reserveavsetninger i en overgangsperiode fram til utgangen av 1994.

Dernest; det er alminnelig enighet om at staten bör komme seg ut av sitt direkte eierskap til banker så fort det er praktisk mulig og ökonomisk forsvarlig, og det markedsmessige grunnlaget for det er til stede, eller kan legges til rette. Vi har allerede värt ute med et tilbud til Kredittkassens tidligere aksjonarer om å kjöpe 25% av aksjene til en kurs vi mente reflekterte verdien på tilbudstidspunktet. Responsen var ikke overveldende. Rett nok fikk vi omlag 9000 medaksjonärer, men disse kjöpte bare 2,5% av aksjene. Vårt tilbud, som ble framsatt i samsvar med politiske forutsetninger fra i fjor höst kom åpenbart for tidlig, men det gav oss likevel en del nyttig lardom.

Fra den sittende regjering er det gitt uttrykk for at statens langsiktige engasjement i bankene skal forankres til SBIF. Av denne grunn er det lagt opp til at SBF kan selge aksjer til SBIF, som forutset-

ningsvis skal väre noe när en alminnelig aktör i dette spesielle investormarkedet. SBF kan også konvertere preferensekapital til aksjekapital med tanke på salg både til markedet og SBIF.

Hovedsporsmålet er likevel; hvordan skal vi få til en tilstrekkelig lönnsomhet i bankene til at det blir interessant for private å kjope bankaksjer. Vi forfölger denne problemstillingen langs to veier. For det förste stiller vi gjennom stöttelånsavtalene krav til de aktuelle banker om betydelig resultatforbedring för tap gjennom omfattende kostnadsreduksjoner og tiltak for å bedre inntektsiden. Kostnadsreduksjonene har etter vår vurdering vart nödvendige både for å hente ut åpenbare og uavhentede effektiviseringsgevinster bland annet av ny teknologi, og for å oppnå den kapasitetsnedbygging som er nödvendig av markedsmessige grunner. I denne sammenheng har vi lagt til grunn at det er rimelig at den vesentlige del av den kapasitetsnedbygging näringen samlet må gjennomföre, må tas av krisebankene. Med et visst forbehold for en av stöttebankene har resultatforbedringstiltakene så langt gitt de forutsatte effekter.

Det er imidlertid tvilsomt om krisebankene vil makte å rette opp sin stilling bare gjennom rekapitalisering og interne tiltak. Den volumnedgang som följer av sviktende kredittetterspörsel, og skjerpet konkurranse om markedsandelene, gjör at mulighetene for resultatforbedring selv etter betydelig effektivisering og kostnadreduksjon er begrenset. På denne bakgrunn er det reist spörsmål om ulike strukturtilpassninger. Strukturlösninger kan dreie seg om sammenslåing av banker, eller nye konstellasjoner med bland annet livsforsikringsselskap og/eller kredittforetak. Formålet med slike tiltak vil igjen väre å få kostnader og kapasitet tilpasset til det det er markedsmessig grunnlag for. I den debatten som jeg regner med at vi vil kunne få mot slutten av dette året og neste år, vil jeg for min del legge vekt på at vi finner en forsvarlig balanse mellom hensynet til å opprettholde konkurranse i markedet og hensynet til bedre å utnytte stordriftsfordeler og synergieffekter på tvers av de tradisjonelle bransjene der dette er mulig.

En type strukturtiltak som det har värt en viss diskusjon av, men som vi har värt reserverte til til nå, er utskilling av såkalt "bad bank". Det er flere modeller for slik utskilling som kan tenkes, og selv om vi har värt reserverte til nå, vil jeg ikke utelukke at bland annet erfaringene her fra Sverige med lösningen av Nordbankens kriser kan gi oss impulser til å se på denne lösningstypen på ny. Det er imidlertid et problem i denne sammenheng at utlånstapene i norske banker ikke i like sterk gred knytter seg til verdifallet på fast eiendom som utlånstapene synes å gjöre i de svenske krisebankene, se *Figur 13*.

Det er min vurdering at det neppe nytter å lete etter noe lure "tricks" for å oppnå den lönnsomhetsforbedring som er nödvendig for å få til reprivatiseringen. Det er dessuten lite trolig at det er politisk grunnlag for å etablere sterke incentiver til private for kjöp av bankaksjer som i praksis innebärer at det er statskassen som skal betale eller bäre risikoen for ytterligere tap, der "upside"-potensialet er gitt til de private. På den annen side ser vi alle at det er av stor viktighet å få private eierdeltakelse tilbake, helst norsk, men vi skal heller ikke utelukke utenlandske interesser. Enkelte tiltak på skattesiden vil nok derfor kunne bli aktualisert, men det forhindrer ikke at det er bankene selv, som sammen med eventuelle strukturtiltak, må legge til rette grunnlaget for reprivatiseringen.

Dette legger et betydelig ansvar på SBF, som i en lang tid framover nok vil måtte ta på seg de oppgaver som tilligger en aktiv og resultatbevisst eier. Detter er vi innstilt på å gjöre, og de resultater våre stöttebanker har oppnådd i förste halvår, gir oss en rimelig grad av visshet for at dette er en oppgave vi skal makte. Men

Figur 13 **Tapsprosenter fordelt på utlånsgrupper.**

	Forr.banker		Sparebanker	
	89-91	1991	89-91	1991
Personmarkedet	1,4	2,5	0,8	1,0
Næringsmarkedet	4,5	7,0	5,5	5,0
Andre (1)	*	1,0	1,0	1,0
Total	3,2	5,0	2,4	2,3
Næringsmarkedet:				
Industri	5,5	10,0	8,0	7,5
Utekonkurrerende	7,0	14,5	*	4,5
Skjermet/hjemmemk.	5,0	8,5	*	8,5
Primærnæringer	12,0	14,0	7,0	6,5
Sjøfart	1,0	2,5	3,0	4,0
Bygg og anlegg	4,0	6,0	8,0	10,0
Varehandel (2)	7,0	8,0	9,0	7,5
Tjenesteyting	7,0	13,0	4,5	6,5
Andre (3)	*	*	*	*
Totale tap (mld)	26700	13450	13900	4643

(1) Off. forvaltning og finansinstitusjoner
(2) Inkl. Hoteller & Restauranter
(3) Inkl. lisenslån i 1980, ellers Utlandet og ufordelte sektorer

Kalla: Bankforeningen, Norges Bank.

den største utfordringen ligger likevel i utformingen av forslag til strategier for nödvendige strukturtilpasninger, som sammen med de resultater som kan oppnås i den enkelte bank, kan gjöre veien tilbake til en lönnsom banknäring så kort som mulig. Det er nettopp disse spörsmålene vi vil konsentrere vår oppmerksomhet om i tida framover.

Hva har vi lärt

Mange spör; hva har bankkrisen lärt oss?

Selv om det er for tidlig å ha endelige oppfatninger vil jeg likevel våge å antyde enkelte svar. Det får ikke hjelpe at noe av det vi har lärt, og dette gjelder både banker, publikum, näringsliv og myndigheter er den type lärdom som vi ikke vil få så mye direkte nytte av. Det jeg har i tankene er de nokså dystre erfaringene vi alle gjorde i overgangen fra et regulert til et deregulert finansmarked. Det hersker ingen tvil om at alle aktörgrupper gjorde mange og til dels katastrofale feil i denne overgangen. Men nå er denne prosessen fullfört og vi kommer vel neppe inn i en slik prosess igjen i overskuelig framtid.

Bankene bör likevel ha lärt mye de vil ha nytte av framover; bland annet at det å drive bank i dynamisk markedskonkurranse er ulike mye mer krevende enn å drive bank i et regulert marked. Kravene til kreditt- og kundevurderinger, til intern kontroll og oppfölgingssystemer, til oppfölging av kunder med gryende betjeningsproblemer, og til risikostyring, porteföljevurderinger og balansetilpasning, ligger nå på et annet nivå enn tidligere. Hvor godt en bank klarer å innfri disse kravene er avgjörende for om den skal makte å hevde seg som en god bank over tid. Bankene bör også ha lärt at kostnadseffektivitet i driften, og utnytting av de inntektsmuligheter kundebase og produktporteföljе gir, må prioriteres. Men viktigst av alt, vellykket bankdrift beror og vil også i framtida bero på evnen til å opprettholde tillit. Og tillit til banker vil i stigende grad vare knyttet til at kapitalbasen er tilstrekkelig, og til at det i organi-

sasjons- og forretningskulturen er balanse mellom kommersiell resultatorientering og et mer tradisjonelt forvalteransvar, med basis i kvalifisert bankhåndverk.

For myndighetene tror jeg den viktigste lärdommen er at når stabiliseringspolitikken blir så feilslått som den var i Norge gjennom 1980-årene, så er bankkrise en nesten uavvendelig konsekvens. Verken effektive tilsynsmyndigheter eller höyere soliditet kunne ha forhindret en kriseartet utvikling i ökonomien som helhet. Det er min vurdering at stabilitet i utviklingsforlöpet mot en langsiktig balanse i ökonomien må tillegges höyere prioritet – også av hensyn til å få bankene på fote igjen, enn aktivistisk virkemiddelbruk, for å avhjelpe de mange öyeblikksproblemene vi ser rundt om i ökonomien.

Myndighetene bör også ha lärt at et deregulert finansmarked stiller ökte krav til tilsynsmyndighetene. Det er ikke tilstrekkelig at tilsynsmyndighetene kontrollerer at formelle krav oppfylles. Enda viktigere er det at tilsynet följer finansinstitusjonene og har när uformell kontakt med dem, for å kunne se til at de driver på en forretningsmessig sunn måte, og for å kunne gripe inn tilstrekkelig tidlig når tendensen til mer grunnleggende problemer kommer til syne.

Myndighetene har også lärt; forsåvidt på en positiv måte at det er nödvendig å forberede håndteringen av mulige kriser i forkant, og at det apparat som skal forestå håndteringen må ha de nödvendige ressurser og virkemidler som skal til for å agere med den nödvendige tyngde og hurtighet. Det sier seg selv at dette apparatet må virke i närt samarbeid med de politiske myndigheter, sentralbanken og de berörte finansinstitusjoner.

Og helt til slutt, myndighetene bör også ha lärt at én ting er å håndtere konkrete kriser når de oppstår; En helt annen ting er å legge en strategi for det som videre skal skje for at vi skal komme tilbake til en situasjon hvor bankene igjen drives i hovedsak på grunnlag av privat kapital og eierskap. Her gjenstår det mye arbeid för svar kan gis. Det vi likevel ser er at i et deregulert finansmarked vil det väre en tendens til at bankenes inntjening over tid, i liten grad vil kunne inneholde noen form for renprofitt: Dette innebärer at det kan väre en viss motsetning mellom effektivitetshensynet som markedet ivaretar, og hensynet til at bankene skal kunne bygge opp og opprettholde den soliditet de må ha for å kunne ivareta sine samfunnsmessige funksjoner, gjennom egen inntjening og ved å väre attraktive investeringsobjekter. Hvilke praktiske konsekvenser en eventuelt skal trekke av denne mulige motsetningen i arbeidet med videre tilrettelegging av betingelsene for finansmarkedets funksjonsmåte og reprivatiseringen av bankene, er det imidlertid for tidlig å ha noen oppfatning om nå.

Eskil Wadensjö:

Tack så mycket för en intressant och spännande inledning av denna debatt. Vi ska nu fortsätta med att belysa den norska krisen för att se om vi kan lära något av den och den norska krishanteringen. Vi har tre kommentatorer: direktör Sören Andersson, ekonomie doktor Ragnar Lindgren och vice riksbankschef Claes Norgren. Ordet går forst till Sören Andersson.

Sören Andersson:

Jag hade förmånen att under 1988 och 1989 tillbringa en tid i Norge för att försöka lära mig vad som hände där. Det gav erfarenheter som var användbara i Sverige. Jag utgick ifrån att med de dåvarande norska erfarenheterna skulle vi i Sverige få uppleva en ganska turbulent bankmarknad på 1990-talet och vi skulle få kreditförluster – kanske i den våldsamma utsträckning som vi kunde se i Norge 1990.

Jag kunde inte ur det som hade hänt i

Norge 1988 till 1989 överhuvud taget tänka mig in i vad som skulle hända i Sverige under 1991, 1992, 1993 och 1994. Där menar jag att det som fantasin inte räckte till för, det var vad övergången från starka inflationsförväntningar till starka deflationsförväntningar skulle leda till.

Därmed vill jag säga att en icke oväsentlig del av den svenska finanskrisen har en koppling till överutlåning, avregleringseffekter och kanske till och med till bristande tillsyn. En ännu större del av finanskrisen har sin direkta orsak i de realekonomiska händelserna under 1980-talet. Jag ska här kommentera en del jämförelser och se om det går att dra några slutsatser.

Överutlåning

Finansbubblor hittar man nästan var man än tittar runt om i världen på 1980-talet. Man hittar dem i Sverige, i våra nordiska grannländer och i nästan alla andra länder. Man kan summera internationell kreditmarknad och även här jämföra med nominell BNP-tillväxt och kan då konstatera att vi har extrema likviditetssituationer på den totala internationella kreditmarknaden under 1980-talet. Här är det likheterna mellan nästan alla länder som går igen – även de länder som inte har några kraftiga kriser uppvisar också den här typen av överutlåning och finansbubblor. Däremot kan man hitta vissa faktorer, som bara finns i några länder; exempelvis kan man om man tittar på Norge, Sverige och Finland klart konstatera att den – för att använda uttrycket – stökiga realekonomiska och ekonomiskpolitiska situationen präglar dessa länder under 1980-talet. Detta har varit mer framträdande än i andra länder. Det är också så att finanskriserna har slagit lite starkare i de nordiska länderna. En annan vishet som kan läggas till förklaringsvariablerna bakom finanskrisen är att Norge, Sverige och Finland tillhörde de länder som hade osedvanligt stora omstruktureringsbehov i många sektorer under 1980-talet. Om vi går till den svenska situationen, så påbörjades diskussionen om behov av omstrukturering under 1970-talet. Förändringar genomfördes under 1980-talet i ett klimat dels internationellt med en mycket stark expansion av den finansiella sektorn och dels nationellt med ett extremt inflations- och devalveringstryck.

Olikheter

Om man går in och tittar på institutionerna, så är det en olikhet som är mycket frapperande mellan Norge och Sverige och som fortfarande har viss relevans, nämligen intjäningsförmågan. Fram till nu, så har det svenska banksystemet inte påverkats särskilt mycket av en stagnation av intjäningsförmågan. Tvärtom tror jag att några banker till och med kommer att öka sina resultat före kreditförluster även för innevarande år. När man ser sviktande tendenser sammanhänger det i allmänhet med betydande ränteeftergifter, det vill säga man har dolt kreditförlusterna. I motsats till de norska bankerna har vi inga starka tendenser till sviktande intjäningsförmåga. Den är alltjämt väldigt hög.

Skattesystemet

En annan mycket viktig skillnad mellan Sverige och Norge är situationen vad gäller reserver, vilket vi har delar av det gamla skattesystemet att tacka för. I banksammanhang var det så under många år att det fanns betydande möjligheter att bygga upp reserver. Detta är idag en mycket viktig buffert. Bufferten finns i det svenska banksystemet men den fanns inte i det norska.

Vi har alltså två viktiga skillnader mellan hur det var i Norge och hur det är i Sverige – bankernas intjäningsförmåga och bankernas reserver.

Om man går in och tittar konkret på si-

tuationen i Sverige, så fick vi en första effekt under 1990 och vi fick sedan en kraftig ökning av kreditförlusterna under 1991. Idag vet vi i princip att kreditförlusterna under 1992 kommer att vara större än vad de var 1991. En uppskattning lyder på 55 miljarder kronor och jag finner den uppskattningen sannolik.

Vad som också tillhör bilden är dels de oreglerade krediterna och dels de lån med ränteeftergifter som har förekommit – och det är också en betydande del.

Min bedömning är att vi under innevarande år, 1992, får kreditförluster i storleksordningen 55 miljarder kronor. Vi har stor sannolikhet att få kreditförluster i ungefär samma storlek även nästa år, 1993. Det finns ingenting idag, som tyder på att situationen håller på att vända till det bättre.

Hög realränta

En av de nytillkommande faktorer, som är utomordentligt besvärande är realräntesituationen.

Denna ska ställas i relation till hushållens skuldsättning. Den reala skuldsattningen ökade mycket kraftigt från mitten av 1980-talet fram till 1989 – 1990, då en nedamortering påbörjades. Det är nedamorteringen, som egentligen utgör den kraftiga ökning av sparkvoten vi har haft under senare år.

En av de tillkommande frågeställningarna är naturligtvis huruvida den skuldsituation, som vi har i de svenska hushållen kan störa det finansiella systemet.

Om man forsöker sammanfatta bilden av den svenska bankkrisen, så tror jag att det är farligt att försöka beskriva situationen enbart som något som handlar om kreditförluster. Här håller jag fullständigt med föregående talares beskrivning av situationen i Norge.

Jag skulle vilja beskriva situationen som en rad olika kriser:

1. Vi har en kris, som är en kreditförlustkris.
2. Vi har en kris, som är en soliditetskris. På grund av förändrad risksituation hade soliditetskrisen uppstått även om vi inte hade fått kreditförluster. Man kan dock säga att soliditetskrisen har förstärkts av kreditförlusterna.
3. Det var tidigt uppenbart att det fanns en överkostnadskris, detta är den tredje krisen. Även denna kris skulle ha blivit uppenbar, om vi inte fått så stora kreditförluster.
4. Systemet har idag också en mycket stor förtroendekris.

Reflektioner kring återhämtningen

FASTIGHETSMARKNADEN: Kreditförlusterna hänger intimt ihop med utvecklingen på den svenska fastighetsmarknaden. Sannolikheten för en återhämtning på fastighetsmarknaden före 1993 är obetydlig.

HUSHÅLLENS SKULDSÄTTNING: En annan nyckelfaktor är vad som händer med hushållens skuldsättning och hur den utvecklas de närmaste åren. Hittills har dock inkomstutvecklingen varit gynnsam och detta har räddat banksystemet från stora kreditforluster. Skuldsättningen är en börda och inkomstbildningen kan bli intressant.

RÄNTEUTVECKLINGEN: Ränteutvecklingen spelar en stor roll i detta sammanhang, eftersom den påverkar intjäningsförmågan. Hittills är det intjäningsförmågan som räddat banksystemet.

ÖVERKOSTNADSRISKEN: Låt mig dra parallellen med kommunerna. Det kan tyckas vara ett konstigt uttalande att inte ens vid den kris som kommunerna har idag känner man ett tillräckligt omvandlingstryck. Låt mig överfora den till bankvärlden: Nu känner bankvärlden ett mycket starkt förändringstryck.

SOLIDITETSKRISEN: Att idag få till-

gång till kapital via den svenska kapitalmarknaden är mycket svårt. Ett alternativ är kapital från utlandet, men kostnadspåslaget på kapital från utlandet till svenska banker torde idag vara fruktansvärt högt, med tanke på den osäkerhet man känner inför kommande års kreditförluster.

Avslutning

Avslutningsvis har jag några funderingar kopplade bland annat till situationen på kort sikt.

Åtgärder måste sättas in med utgångspunkt i att vi kommer att ha lika stora kreditförluster 1993 som i år, vilket innebär att åtminstone ytterligare en bank kommer att befinna sig i ett mycket allvarligt lage nästa år också, trots att staten går in med åtgärder.

I det här sammanhanget måste man ställa frågan om bankernas roll i framtiden. Hur starka banker vill man ha? Hur starkt förändringstryck vill man ha?

För att hantera den direkta bankkrisen i Sverige idag är det viktigt att man från statens sida sätter upp starka restriktioner gentemot bankerna. Börjar man tumma på frågeställningar, som man gjort i många andra länder, om kapitaltäckningsregler och andra typer av regelsystem, så tar man alltid risken att man får en mycket dålig patient, även när patienten är räddad. Jag tror att den vägen får mycket allvarliga effekter på lång sikt. Detta leder fram till slutsatsen att den svenska bankkrisen än så länge inte är så allvarlig att staten ska vara beredd på att acceptera att vi får ett dåligt kreditmarknadssystem under många år. Delvis fick vi detta resultat av den förra finanskrisen och följderna fick vi leva med under många år.

Eskil Wadensjö:

Tack så mycket. Då går ordet till nästa kommentator, Ragnar Lindgren.

Ragnar Lindgren:

Jag tänkte helt koncentrera mig på finanskrisens uppkomst – vad som kan vara orsakerna till den. Sören Andersson nämnde att ett antal faktorer är olika i Sverige och Norge. Beträffande bankernas utgångsläge både kapitalmässigt och lönsamhetsmässigt var det bättre i Sverige. Mitt intryck är att bankkrisen hittills varit en fråga om kreditförluster och då i högsta grad beroende av fastighetsmarknadens sammanbrott.

Som iakttagare är det två intressanta frågor man kan ställa sig; dels varför prisfallet på fastigheter har blivit så stort och dels varför detta har kommit att drabba finanssektorn så hårt.

När man tittar på orsakerna till prisfallet skulle jag vilja påstå att det är två kategorier av skäl. Ett är att har vi haft en spekulationsbubbla på kontorsfastigheter och andra lokaler. Det är visserligen alltid svårt att påstå att något varit en spekulationsbubbla, eftersom vi inte kan mäta den med statistiska metoder. Däremot kan man ha ett intryck av att man kanner igen en när man ser den. Man kommer i en situation där aktörerna på marknaden tittar på historisk prisutveckling och lär sig att fastighetspriser alltid kommer att gå upp. Den som äger fastigheter kommer alltid att tjäna pengar. Det är ingen risk, och så vidare... På så sätt får man en värdering som ligger alldeles for högt jämfört med vad som förefaller rimligt utifrån internationella jämförelser. Jag tänkte komma tillbaka till denna punkt lite senare.

Fastighetsbubblan har kombinerats med att ett stort antal negativa händelser råkat sammanfalla i tiden.

Vi har fått en skattereform. Det gamla skattesystemet favoriserade starkt fastigheter jämfört med andra kapitalföremål, medan det nya skattesystemet är negativt med betydligt högre skattesatser för fastighetsinkomster än för andra kapitalföre-

mål. Dessutom har vi under en tid haft en mycket hög fastighetsskatt.

Vi har också fått en lågkonjunktur, som varit starkare och mer långvarig än väntat. Den har medfört ökat kostnadsmedvetande, vilket leder till tomma lokaler och hyressänkningar. Det har också – i och för sig mycket glädjande, men tidpunkten olycklig – blivit möjligt att rationalisera i offentlig sektor. Detta minskar efterfrågan på lokaler och gör det möjligt att sälja offentligt ägda fastigheter, vilket leder till en latent prispress på fastigheter.

Slutligen har vi fått en extremt hög räntenivå.

Även om vi inte hade haft några spekulationsfenomen under 1980-talet, så hade vi fått en kraftig prispress, som kanske hade inneburit problem för de finansiella instituten. Nu har vi fått en kombination och vi har sett att de samsta finansinstituten och bankerna fallit med i spekulationsbubblans sammanbrott. Risken är att en stor del av de övriga stryker med.

Tittar vi på den här bubblan, som jag påstår har existerat, så har den varit mest uppenbar för kommersiella lokaler: kontor, hotell, butiker, och så vidare. Bubblan har också i viss mån smittat av sig på bostadshyreshus, även om de mest progressiva fastighetsbolagen brukade skryta med hur pass liten andel bostadshus de hade i förhållande till den totala uthyrbara ytan.

Bubblans ursprung

Bubblor brukar ha sitt utsprung i att man har haft en motiverad prisstegring. Detta fick man i och med avregleringen av lokalhyresmarknaden, som skapade möjligheter för hyreshöjningar och därmed för prishöjningar på fastigheter. Dessutom fick vi sänkta avkastningskrav på fastigheter när försäkringsbolagen med Trygg-Hansa som pionjär började räkna på den reala avkastningen jämfört med inflationen. Detta började att driva upp fastighetspriserna, som sedan drevs på av stora hyreshöjningar, främst i Stockholms city.

Aggressiva fastighetsbolag tog ut vad de kunde och där var framförallt Hufvudstaden duktiga på marknadsföring. Sedan följde fortsatta prishöjningar, som förefaller ha övergått i en allmän övertygelse om att fastighetspriserna alltid måste fortsätta uppåt. Man extrapolerade historien och såg att fastigheter ökade i värde i snabb takt – "alltså tjänar jag pengar om jag investerar i fastigheter – andra har blivit rika på detta."

Detta kombinerades med lågt riskmedvetande och låga riskpremier, som delvis berodde på att vi i Sverige under regleringstiden egentligen aldrig hade upplevt något prisfall på fastigheter. Själv hade jag en diskussion med Hufvudstadens chef, där jag hörde honom säga att prisfall på kommersiella fastigheter var omöjligt. Ägarstrukturen var sådan att ingen skulle sälja om priserna gick ner.

Jag tycker möjligen att aktörerna på marknaden borde ha sneglat på den engelska marknaden som har varit oreglerad och där man har upplevt stora prisfluktuationer, ungefär som på aktiemarknaden. Det är inte orimligt att dessa två marknader beter sig på ungefär samma sätt.

Bubblan blåstes upp av en mycket liberal kreditgivning, där belåningsgränserna i procent räknat av marknadsvärdena steg allteftersom priserna steg. Det är olyckligt om säkerhetskraven sänks samtidigt som man har en snabb prisstegring på en marknad. Till slut kunde man bygga upp stora fastighetsinnehav utan nämnvärt eget kapital. Det innebar att banker och finansbolag tog hela risken. När marknaden stod på topp hade man diverse sjukdomssymptom; det förekom lån mot fejkade värderingar, garantier från okunniga försäkringsbolag, som slängde sig in på den här marknaden, påfallande många nya förmögenheter och mycket annat. Siffermässigt kom man ner till tre till fyra procents direktavkastning, räknat på hyror som var internationellt sett mer än

dubbelt så höga som i Bryssel eller i Amsterdam.

Varför drabbades finanssektorn så hårt av fastighetskrisen?

Delvis är det naturligtvis oundvikligt att finanssektorn drabbas när man får ett extremt ränteläge, lågkonjunktur och deflation, men det förefaller också som om en viktig förklaring är att man fick orimligt höga belåningsgränser när priserna redan stigit snabbt och hyrorna var internationellt sett höga – man var alltså med och finansierade bubblan. Nu, när priserna fallit, så accelererar man prisfallet genom att kraftigt skärpa sina säkerhetskrav. Dessutom har vi fått höga riskpremier på fastighetslån även för sådana lån som ligger inom traditionellt säkra gränser under taxeringsvärdena. Det är naturligtvis olyckligt för värdepappersmarknader om man har högre säkerhetskrav när priserna är låga än när de är höga. Man skapar då en kraftig instabilitet på marknaden.

När man studerar årsboksluten i många börsföretag förefaller det också som om finansinstituten har haft en dålig kontroll av låneobjekt och låntagare. Det skulle ha varit nyttigt om man i större utsträckning tittat på fastigheten innan man beviljade ett lån mot den. Jag har också en känsla av att det förekommit kortsiktig vinstmaximering i en del banker. Åtminstone så här i efterhand frågar man sig om det inte uppenbarligen varit en orimligt stor satsning på en sektor.

Bankerna har varit duktiga på att kontrollera sina ränterisker. Frågan är om de varit lika duktiga på att få ett grepp om sina totala kreditrisker? – Om ledningarna i åtminstone en del av bankerna haft en känsla för hur starkt beroende resultaten varit av framtida utveckling på fastighetsmarknaderna?

Man skulle behöva en ordentlig portföljanalys när man försöker bedöma kreditrisker. Där kommer man naturligtvis också in på tillsynsmyndigheternas funktion. Så vitt jag förstår har inte heller Bankinspektionen haft förmågan att se igenom det här och inse vad det fanns för risker i finanssektorn. Som ekonom kan man hoppas att de hade gjort det bättre om de hade haft några kvalificerade ekonomer anställda! Vi kan möjligen jämföra med Bank of England, som vid ett par tillfällen gick ut för att varna bankerna i London City för att fastighetspriserna var högt uppdrivna.

Detta tal har varit lite tillspetsat, vilket man kan kosta på sig som fristående, oansvarig akademiker.

Eskil Wadensjö:

Tack så mycket. Då går vi över till en ansvarig person från Bank of Englands motsvarighet i Sverige, Claes Norgren.

Claes Norgren:

Jag ska inrikta mig på att diskutera läget i den svenska finansiella sektorn och tänker börja med att kommentera den nuvarande situationen i fastighetssektorn och banksektorn. Därefter tänkte jag peka på faktorer som ligger bakom utvecklingen. Jag ska slutligen diskutera krishanteringen och försöka dra några lärdomar.

Innan jag börjar kan jag bara instämma med en del av de föregående inläggen. Om man jämför det svenska förloppet med det norska, så finns betydande skillnader. Det är allmängods i denna diskussion, att peka på initiala skillnader i intjäningsförmåga och kapitalbas i det här förloppet.

Möjligtvis finns det en lärdom man kan dra från Norge – nämligen att i den mån man går igenom ett utdraget förlopp, påverkas intjäningsförmågan i banksystemet allvarligt och då blir effekterna på kapitalbasen stora. Detta är den egentliga frågan man ställer sig idag – befinner sig det svenska banksystemet i en sådan punkt?

Bakom denna utveckling finns en på-

verkan från fastighetsmarknaden, som har drivit ner belåningsvärdena i kreditinstituten. Vi har sett hur först finansbolagen och sedan bankerna har drabbats av vikande räntenetto och ökande kreditförluster. Jag tror det är rimligt att anta att även andra finansiella aktörer, till exempel försäkringsbolag, kommer att påverkas negativt. Frågan är då om vi kommer att ta den norska vägen. Jag tror trots allt att det finns anledning att tro att anpassningsförmågan i det svenska finansiella systemet leder till att förloppet tar en något mjukare form. Men, som många andra har pekat på, tror jag att man ska vara ödmjuk med att göra prognoser – framförallt är det inte en uppgift för mig att göra det offentligt.

Beträffande de faktorer som ligger bakom problemen, så nämndes tidigare skuldsättningen i vår ekonomi. Jag tror att detta ar av utomordentligt stor betydelse. Både i företagssektorn och i den privata sektorn har insatserna av eget kapital varit för låga och inte anpassade till en hög volatilitet i priser på realtillgångar. Detta leder till svaghetstecken när priserna faller drastiskt.

Varför faller priserna så pass kraftigt? Skattesystemets förändring har nämnts tidigare och den påverkar givetvis incitamenten i allmänhetens benägenhet att klara den höga skuldsättning de redan har. Den fallande inflationen, den höga realräntan och den allmänna recession som vi har mött under ingången till 1990-talet har kommit vid samma tidpunkt och detta bidrar naturligtvis till att vi har ett så pass kraftigt förlopp som vi har.

Om man ser på vilken strategi som myndigheterna har valt att inta for att hantera krisen, kan man börja med att identifiera vilka myndigheterna är:

(i) Riksbanken har en naturlig roll som försörjare av likviditet i banksystemet. Dessutom svarar Riksbanken för penningpolitiken.
(ii) Finansinspektionen har till huvuduppgift att svara för tillsynen.

Då frågar man sig: vad blir arbetsfördelningen mellan dessa myndigheter vid en kris? Svaret beror till stor del på vilken typ av kris man har. Den typ av kris vi har sett i bankerna har inte varit en likviditetskris.

Problemet har varit att bankerna drabbats av soliditetsproblem. Detta har påverkat arbetsfördelningen mellan myndigheterna. Den myndighet som kan utfärda garantier och förse institut med primärkapital blir den aktör som blir nyckeln i detta. Det är därför regeringen har blivit tvungen att agera.

Riksbankens roll under den här perioden har i hög grad varit att upprätthålla normala relationer med bankerna. Detta har varit möjligt på grund av att regeringens krishantering har varit så pass kraftfull att förtroendeeffekter, som påverkar likviditeten för banker inte har kunnat uppstå.

Problem löses när de uppstår

En viktig beståndsdel i den valda strategin har varit att hantera problemen ett i taget. Jag tror att den strategin har ett stort värde, nämligen i att incitamenten upprätthålls för ägarna av bankerna att vidta korrigerande åtgärder. Jag tror att Sören Andersson använde begreppet förändringstryck. Jag anser att förändringstrycket måste hållas så högt som det någonsin går, så att man under processens gång får ingång självkorrigerande mekanismer.

En annan viktig del i strategin har varit den allmänna politiken att öppna de svenska finansmarknaderna för internationell konkurrens, vare sig detta gäller nyetablering eller konkurrens från utländska finansinstitut.

Avslutningsvis, om man skall dra lärdomar av utvecklingen vi har sett hittills, så tror jag för det första att bankkrisen i hög grad är en återspegling av den allmänna

ekonomiska politiken. Detta gäller den relativt höga efterfrågan vi fick i den svenska ekonomin under 1980-talet och den relativt höga inflationstakten. I kombination med skattesystemet bidrog detta till den kraftiga uppgången i fastighetsvärden och belåningsgrad. Till detta kommer de felallokeringar som sannolikt har ägt rum. I bostadssektorn är detta tydligt, där vi nu ser hur produktionsvolymen dras ner kraftigt. Det är uppenbart att den allmänna ekonomiska politiken och tidigare inflation haft en fundamental betydelse för bankkrisen.

Tillsynen

Jag skall vidare ge några kommenterer om tillsyn. Vad gäller tillsyn kan man också dra lärdomar av det som hänt. Den tillsyn som finansinstitut – framförallt banker – behöver i en avreglerad marknad med rörliga priser och rörliga räntor är en helt annan än den vi har varit vana vid. I inledningsanförandet pekades på graden av formaliakontroll. Jag ska inte recensera den tillsyn som har bedrivits, utan snarare den tillsyn vi behöver ha.

Den tillsyn vi behöver ha, måste kunna agera tidigt och gå in selektivt med kraftfulla åtgärder och granskningar av verksamheten på ett tidigt stadium. Det är, tror jag, en delvis ny finanstillsyn som behövs.

Samtidigt vill jag påpeka att det i nuvarande förlopp kan vara lätt att tro att en tillsyn skulle vara tillräcklig för att lösa problem. Man behöver knappast i den här församligen påpeka att detta ej är fallet.

Anpassningsprocessen, regleringar och offentlig involvering

En annan viktig lärdom som jag tror att man kan dra, kanske från det norska exemplet, är nödvändigheten av att räntor och priser i den här processen tillåts anpassa sig, så att man får självkorrigerande mekanismer så långt detta är möjligt. Detta gäller inte minst finansinstitutens räntesättning, där det är nödvändigt att en sådan anpassning sker. Blickar man tillbaka har en del av tidigare problem varit att banker och andra finansinstitut inte prissatt de risker de har tagit. Det är naturligt att en anpassning nu sker.

En annan lärdom, som man kan dra är att statens åtagande gentemot finanssektorn avgränsas, framförallt då syftet är att skydda betalningssystemet. Det är viktigt att inte gå längre än så.

Ett annat viktigt element i sammanhanget är att potentiellt nytt ägarkapital måste kunna slussas till bankerna. Det får inte vara så att de nuvarande ägarna till bankerna villkorslöst blir hjälpta av staten. Nytt ägarkapital måste kunna tillföras till banksektorn, vare sig detta gäller inhemskt eller utländskt kapital.

Om man ser på de regleringar vi har av bankerna och finansinstituten, så började man under mitten av 1980-talet att förändra regelverket för finansinstituten. Riskviktade kapitaltäckningsregler har införts och det är möjligtvis synd att de inte infördes tidigare.

Om vi betraktar den svenska marknadens struktur, så tycker jag att den utveckling vi har sett – där staten i en del fall har gått in för att skydda betalningssystemet – reser frågan om vilket bankbegrepp vi ska ha i Sverige. Vi har har ju sett en utveckling, där bankerna mer och mer utvecklas till finansiella konglomerat. Ur statens synvinkel är det viktigt att kunna avgränsa de risker som finns i bankerna till betalningssystemet. Jag tror alltså att det mot bakgrund av den senaste tidens utveckling är rimligt att se över det bankbegrepp vi har.

En sista punkt jag vill ta upp är de effekter förloppet har haft på räntor och likviditet. Om vi börjar med likviditet, så har det under 1980-talet funnits en stark tro att likviditet var något som jamt fanns i marknaderna. Vi har nu sett hur våldigt snabbt likviditeten i olika delmarknader torkar upp. Vi ar beroende av förvänt-

ningar och de påverkas oerhört snabbt. Som jag ser det, har en rad finansinstitut lånat alltför kortsiktigt.

Vad gäller effekter på räntenivån så ser vi hur framförallt marginalerna mellan statens upplåningskostnad och upplåningskostnaden för banker och andra finansinstitut har påverkats. Instituten har vidare ökat sina marginaler. Detta är en naturlig effekt nar riskerna i det finansiella systemet ökar. Det ar även sannolikt så att utländska placerares riskbild av att placera i svenska kronor har påverkat detta. Effekten av detta blir att utlåningsräntorna som möter hushåll och företag ökar.

Eskil Wadensjö:

Tack så mycket. Då är ordet öppet för andra deltagare.

Lennart Låftman:

Det är två påståenden här som jag skulle vilja kommentera eller invända emot. Det ena är att när man talar om marknaden, så låter det så självklart att "marknadspriset" är ett marknadspris som har förlett banker och andra. Jag tror att synpunkten borde vara att marknadspriset på till exempel fastighetsmarknaden enbart definierats vid en väldigt liten omsättningsvolym. Det betyder att redan små forskjutningar i utbud eller efterfrågan leder till starka förändringar av värderingspriset, som bankerna relativt okritiskt har trott på. Det gör att man inte kan lita på marknadspriset på det sätt som har gjorts – och görs på samma sätt nu – fast i andra riktningen.

Den andra synpunkten är mer eller mindre en invändning mot vad Norgren sade och som ligger i luften i många andra sammanhang, nämligen att det gäller att behålla incitamenten. Detta kan göras genom att ägarna fortfarande har ett krav på sig att komma ur problemen. Det är väl så att om man inte har något handlingsutrymme, så räcker det inte med incitament, utan låter man då ägare driva det hela för långt, då tar de sista chansen och ökar risknivån väsentligt – när spelet ändå är förlorat. Det här fenomenet finns på andra områden än i banker. Det är oerhört väldokumenterat när det gäller företag som är på glid. Har företagen kommit så långt att de inte kan dra sig upp av egen kraft, då händer det konstiga saker i slutänden. Man tar, så att säga, sista chansen att få det rätt. I det här sammanhanget gör det att när man är så beroende av belåningsvärden på fastigheter, då är det inte säkert att det är bankledningarna eller bankägarna som har situationen under kontroll och som kan göra någonting. Det är darfor vi får de här lite lustiga förslagen att man ska ändra redovisningsregler, att man ska andra kapitaltäckningsregler, att man ska få vardera på det ena eller andra sättet och så vidare.

Hur en återhämtning sker

Jag skulle istället vilja fråga något som inte har kommit fram i diskussionen: Hur tar man sig ur den här typen av kriser?

Flera har talat om att det är en spekulativ bubbla och detta verkar relativt väldokumenterat. Det behöver vi inte gå in så mycket mer i, men det har funnits åtskilliga spekulativa bubblor tidigare i den ekonomiska historien. Det vore intressant om någon här kunde berätta vad som har hänt när man kommit ur de tidigare bubblorna.

Tormod Hermansen tyckte jag sade i förbifarten, att i Norge var nog det värsta över och jag vill då fråga honom hur vägen ur krisen ser ut.

Om det är så att Tormod Hermansen tror att man är på väg ur bubblan, så kunde det vara intressant att få den vägen beskriven, om än i hypotetiska ordalag.

Jag skulle kunna erbjuda en antydan till utväg utifrån erfarenheter från aktiemarknaden. Jag vågar inte alls påstå att det ser likadant ut på fastighetsmarkna-

den eller bankmarknaden, men det skulle kunna vara en utgångspunkt för en diskussion.

På aktiemarknaden ser man ofta hur en nedgång ur en bubbla börjar ganska lugnt och svagt, men detta är tillräckligt för att bryta förväntningarna på den del av den totala avkastningen på en investering som utgörs av ytterligare värdestegring. Alltså blir direktavkastningskravet så mycket högre i ett slag.

När marknadens aktörer upptäcker detta får man en accelererande värdenedgång för att nå tillräckligt hög direktavkastning. Efter ett tag börjar det heta att man måste göra någonting för att hejda nedgången. Om man inte gör det, händer det ofta på aktiemarknaden att man får en ordentlig genomklappning i slutet av processen. Denna genomklappning är så stark att aktörerna inte orkar tro att det kan bli en ytterligare nedgång; går nedgången sakta, kan man alltid vänta, men går den snabbt finns alltid chansen att marknaden snabbt vänder uppåt.

Under liten omsättning, vilket är en central poäng i det resonemanget, får man en vändning uppåt igen. I och med att vändningen uppåt har kommit vrids förväntningarna på kommande värdestegringar. Men det krävs alltså först att man får en ordentlig genomklappning. En sådan är oundviklig i dagens läge på fastighetsmarknaden – om vi behåller den upplåningsränta vi har nu.

Resultatatet blir att det inte finns något eget kapital kvar i bankväsendet över huvud taget. Då är frågan om man vågar ta det drastiska steget, det vill säga att låta fastighetsmarknaden få en "shake out", eftersom det då behövs det som Claes Norgren var inne på, nämligen att staten garanterar systemet.

Egentligen skulle dessa då vara de två vägarna framåt. Antingen den här långvariga – att försöka traggla sig fram en bank i taget, ett tillskott i taget – eller att försöka ta det i en snabbare takt och komma just så lågt ner att det bara går att komma upp igen och där den lilla likviditet som finns kvar i systemet räcker för att få fram den första person som vågar köpa en fastighet igen.

Sören Andersson:

Jag vill bara kort kommentera vad Lennart Låftman sade om omvandlingstryck. Om det vore så att vi hade en finanskris i ett land, där vi hade haft ett marknadssystem en längre period och dar ekonomin generellt hade haft en relativt hög likviditet, då tror jag att diskussionen om att bejaka omvandlingstrycket är meningslös.

Vi befinner oss, som bekant i en ekonomi där bankerna i viss mån har likheter med andra delar av systemet – något tillspetsat: med jordbrukssektorn, med kommunsektorn och med några sektorer till. Detta är en faktor som man inte får glömma bort när man från statens sida ska hantera finanskrisen. Man måste beakta effekterna för omvandlingstrycket i andra delar av ekonomin, där bankerna är en del av det hela. Därför menar jag att det fortfarande är motiverat att föra den typ av politik som regeringen för idag, nämligen att gå bank för bank, ställa krav på ägarna och behålla omvandlingstrycket. Det är motiverat för det hela.

Lennart Låftman:

Kan du svara på vad ägarna kan göra?

Sören Andersson:

Det är också en fråga från fall till fall. Jag representerar ett banksystem, som tidigare har varit ägarlöst och det enda man kunde göra var att ställa aktierna som pant, men samtidigt göra det på ett sådant sätt att panten utlöstes till staten om vi inte lyckades förändra sparbanksrörelsen i Sverige. Där, kan jag säga dig, är det ett mycket effektivt omvandlingstryck via ägarsystemet. Matematiken är mycket enkel: "Förändrar vi inte systemet, så faller panten ut".

Claes Norgren:

Jag tänkte säga något om incitamenten och de gamla ägarna. I en politik, där man angriper problemen från fall till fall, är ett syfte som Sören Andersson nämnde, att vidmakthålla incitament. Om detta kan man möjligen säga att det är en ganska välvillig form att hantera ägare, som har gjort felinvesteringar. Det finns andra metoder att lösa det här på. Skulle man gå över till en mer generell metod, så får man andra fördelar och andra problem.

Angående kommentaren om fastighetspriserna: Jag håller med Lennart Låftman om hur fastighetsmarknaden fungerar och att den är imperfekt och att de priser man ser ibland har ett tveksamt värde. Detta ar ett reellt problem och nämndes inledningsvis vad gäller värdering av kreditförluster, där de registrerade fastighetspriser man kan se kanske gäller på marginalen och inte alls stämmer för den stora delen av stocken.

Sigfrid Leijonhufvud:

Om man arbetar på det sätt som föreslås här – "från fall till fall" – och stoppar in exempelvis 20 miljarder i Nordbanken, påverkar inte det de andra bankerna på ett äventyrligt sätt?

Man måste naturligtvis ha helhetsbilden klar för sig. Jag har fått uppfattningen att så inte är fallet.

Tormod Hermansen:

Jeg skal kommentere litt om likhet og ulikhet på norske og svenske forhold. Det er riktig som det har vært sagt at de svenske bankene hadde en langt bedre soliditet og en höyere inntjeninsrate i utgangspunktet. Men, som Norgren sier, hvor lange rekker dette, når krisens karakter får kapitalen til å forvitre og inntjeningen til å bli borte. Det er dette som er bankkrisens iboende karakter. Og så neste forskjell, i Norge så vi i öynene at det var våre to store forretningsbanker, – altså motstykket til Svenska Handelsbanken og SE-Banken – som kunne komme i en akutt soliditets- og derved likviditetskrise. Det er åpenbart en annen situasjon for et land når de to store er i ferd med å kollapse, enn dersom det dreier seg om små eller mellomstore banker. Hvis jeg hadde vært i Sverige i dag, ville jeg, med tanke på det som Sören Andersson sa, og det vi leser av det kartet vi kan se, ha sörget for å være forberedt på å kunne håndtere en situasjon hvor de store får problemene inn over seg med full styrke. Jeg har ikke sagt at en slik situasjon vil komme – men jeg vil önske å ha forberedt meg på hvordan en slik situasjon i tilfelle skulle håndteres med den nödvendige kraft og med de nödvendige ressursene i det öyeblikk den måtte være der. Det er dessuten også et par andre viktige forskjeller. I Norge har vi en lovgivning basert på at banker ikke kan gå konkurs. Videre er det etablert lovbestemte sikringsfond som reflekterer at man, av grunner som har med den forrige bankkrisen å gjöre, ser på bankene – med rette eller urette – som en del av samfunnets infrastruktur. I det öyeblikket det måtte være de store i Sverige som var kriserammet, så ville man også her se at det står mer på spill enn bare det tekniske betalingssystem. Antagelig ville en også i Sverige se at det bare er staten som har den nödvendige handleevne i form av myndighet, ressurser og virkemidler til å möte krisen. Det vi gjorde i Norge var å forsterke og bygge videre ut det krisehåndteringsapparatet vi hadde på forhånd. Det ligger i dette at vi har skapt et institusjonelt system som gjör at vi med rimelig sikkerhet kan håndtere krisen fra sak til sak, og på en differensiert måte.

I Norge er vi også opptatt av veien videre, av hvordan vi på den ene siden kan sörge for å ha et market med nödvendig effektivitet og konkurranse, og på den annen side at bankene kan oppnå en tilstrekkelig inntjening. Vi vet at i effektive markeder av den type vi nå har i finanssekto-

ren, så tjenes det ikke lenger vesentlig ren-profitt slik bankene tidligere kunne gjöre. Den store kapitalbasen som er bygget opp i de store svenske bankene, er nok i stor utstrekning avleiret ren-profitt opptjent under beskyttelse av reguleringer og monopolitiske konkurranseforhold. I det öyeblikk denne kapitalbasen forvitrer og markedene er effektive, – og det vil de vare når det svenske finansmarked er en del av det internasjonale finansmarked, – da er jeg redd for at det ikke er noen enkel vei selv for svenske banker til gjennom inntjening å oppnå en slik lönnsomhet at de blir attraktive for investorer. Dette er kanskje det vanskeligste av de problemer som vi ser foran oss.

Jeg har lyst til å vise et par figurer som viser litt av dynamikken i krisen. Det var i finansieringsselskapene utlånstapene först kom til syne, men i dag tjener de norske finansieringsselskapene penger. De tjener sogar så gode penger at de betjener egenkapitalen. 1992 vil bli et godt år for norske finansieringsselskap. Sparebankenes utlånstap flater ut, og resultatene så langt – med mindre vi skulle få overraskelser – viser at sparebankene vil komme ut på pluss-siden i innevärende år. Men det er forretningsbankene som henger igjen, og det skyldes naturligvis at utviklingen i forretningsbankene reflekterer utviklingen i norsk ökonomi. Så lenge det norske näringsliv er i dyp stagnasjon, vil de norske forretningsbankene måtte påregne at mislighold og utlånstap fortsatt vil holde seg höye.

I forhold til Sverige er det også en annen ulikhet. Ser vi på hvordan tapene fordeler seg på näringer ser vi at våre forretningsbankers tapsproblemer ikke knytter seg så sterkt til fallet i eiendomsprisene som de svenske forretningsbankenes tap synes å gjöre. Mislighold og tap fordeler seg over de fleste näringer, så vel utekonkurrerende som hjemmekonkurrerende. Så helt til slutt, et par kommentarer i forhold til bankenes eiere. Det folger av den måten bankene er organisert at i det oyeblikk kapitalen er tapt, da har ikke bankene lengere eiere. Det vi gjorde i Norge var å innse at eierne og generalforsamlingen ikke uten videre kunne forventes å treffe vedtak om å nedskrive sin kapital til null når den faktisk var tapt. Derfor sörget vi for i forkant å skaffe oss lovhjemmel til å treffe vedtak om dette ved Kongelig resolusjon. Fordi det vi önsker er å opprettholde norske banker, ikke å stötte bankaksjonärene.

Vår videre strategi vil väre å opptre som krevende eiere og treffe slike tiltak både overfor hver enkelt bank og gjennom strukturtilpasninger, at vi kan gjennskape lönnsomhet i bankene. Bankene vil bokstavelig talt måtte ned i knestående, for deretter å reise seg igjen. I det öyeblikk bankene har reist seg så mye at de vil väre i stand til å betjene sin egen kapital, er vi rimelig sikker på at det kommer nye eiere og investorer på banen. Det er ingen smarte triks vi kan bruke, med mindre man med smarte triks mener at staten skal bäre all risiko og at private, framtidige eiere eller nåvärende skal ha all "upside". Men det er det ikke politisk grunnlag for. Politikerne smiler av de bankledere som snakker om den type lösninger.

Norske politikere har lärt, kanskje litt for dyrt, at de ikke uten videre kan stole på bankene. De stoler faktisk i dag mere på seg selv, og kanskje også mer på oss som administrerer sikringssystemet, enn på bankene. Og da må vi väre forsiktige, for vi må ikke glemme at den kanskje viktigste enkeltårsak til at vi fikk bankkrisen var myndighetenes feilslåtte stabiliseringspolitikk. Det må vi ikke glemme. Faktisk er vi tapere i dette spillet de fleste av oss, derfor er det en viss rimelighet i at vi alle må svette for å komme opp igjen.

Tack for oppmerksomheten.

Eskil Wadensjö:

Då vill jag tacka Tormod Hermansen och alla övriga deltagare i debatten och förklarar mötet avslutat.